

શ્રી ચિત્રભાનુ ગ્રંથાવલિ (૪)

સમય

ના

સંદેશ

: પ્રવચનકાર :

ચંદ્રપ્રભસાગર

(ચિત્રભાનુ)

: પ્રકાશક :

ચિત્રભાનુ ગ્રન્થ પ્રકાશન-મન્દિર
ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

પ્રત ૧૦૦૦

સં. ૨૦૦૮

આવૃત્તિ બીજી

અક્ષયવૃત્તીયા

: સુદ્રક :

મહેતા અંબરચંદ બહેચરદાસ
શ્રી બહાદુરસિંહજી ત્રિં. પ્રેસ
પાલિતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

હવે તો જાગો !

હહ થઈ હવે !

મહાનુભાવો ! આજના વ્યાખ્યાનનો વિષય છે—હવે તો જાગો ! ‘ હવે તો જાગો ’ આ શબ્દો જે ગંભીરતાપૂર્વક વિચારાય તો આજના દોઢ કલાકના વક્તૃત્વનું રહસ્ય સહજ રીતે પામી શકાય. હવે તો જાગો—આમાં ‘ જાગો ’ શબ્દ શું સૂચવે છે ? આ શબ્દ યાનક ચઢાવનારો છે: ઊંઘતા હો તો જાગો, ખેડા હો તો ઉભા થાઓ, ઉભા હો તો ગતિમાન બનો અને ગતિમાન હો તો તીવ્ર કાર્યદક્ષ બનો; એમ પ્રેરણા આપનાર ‘ જાગો ’ શબ્દ છે. જાગો—આ જેમ ચેતવણી આપનાર છે, તેમ એની પૂર્વે રહેલો ‘ તો ’ તો અતિસૂચક છે, જેને દુનિયામાં તેર મણનો કહેવામાં આવે છે. હવે તો જાગો—આ સામૂહિક વાક્ય એમ ઘોષણા કરે છે કે, હહ થઈ ! ખૂબ અંતર પડી ગયું ! આટલો બધો પ્રમાદ ! ખૂબ ઊંઘ્યા ! હવે જાગો ! પ્રમાદ છોડો. આપણામાં ઘર કરીને બેઠેલા આજસને છાંડો ને જીવનની સાધના કરવામાં તત્પર બની જાઓ. કારણ કે, જેતું મૂલ્યાંકન ન થાય એવી માનવતાવાળું, અને વિશ્વમાં સહજ પ્રાપ્ત ન થાય એવું ઉત્તમ માનવજીવન મળ્યું છે, તો એને સફળ કરો. પ્રમાદ કરશો તો આ મહામૂલ્ય ધન હારી બેસશો માટે જ કહેવું પડે છે કે—હવે તો જાગો !

પૂરવાર કરો

આવું ઉત્તમ માનવજીવન જે મળ્યું છે તે સ્વાર્થના કુંડા-
ળામાં અળસિયાની જેમ મરવા માટે નથી; પણ જીવનને અમર
બનાવવા માટે મળ્યું છે. આજે તમે કેવી પવિત્ર ભૂમિમાં
જન્મ લીધો છે, એનો તો વિચાર કરો. આર્યવર્તમાં, ઉત્તમ
કુળમાં ને ધાર્મિક કુટુંબમાં કે જેના માટે તમે ગૌરવ લઈ
રહ્યા છો. અને અમે પ્રાદ્વક્ષ છીએ, અમે ક્ષત્રિય છીએ, અમે
વણિક છીએ—એમ ગૌરવપૂર્વક બોલીને કરો છો, પણ હું તમને
પૂછું છું કે, બોલવા માત્રથી મહત્ત્વ શું! મહત્ત્વ છે કર્તવ્ય-
પરાયણતાનું, સદાચારી વર્તનનું, અને પ્રતિભાસંપન્ન જીવનનું!

‘મહાન’ કહેવા માત્રથી મહાન ન બનાય: એના માટે
મહાન કાર્ય કરવું પડે. જીવનને તેવું બનાવવું પડે. પિત્તળ
પોતાને સોનું કહે તેટલા માત્રથી તે સોનું નથી થઈ જતું.
એના અળકાટ ઉપરથી એની કોઈ કિંમત આંકે તો એ થાપ
બાય. સોનાને તો તેજબનો તાપ અમરો પડે, કસોટીએ
ચઢવું પડે, અગ્નિપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવું પડે, અને છતાં કાળું
ન પડે તે સોનું; તેમ માનવે, પણ પોતાની જાતને અગ્નિપરી-
ક્ષામાં મૂકી, કસોટીએ ચઢાવવી જોઈએ અને એમાં ઉત્તીર્ણ બને
તોજ એ જાતિવાન કહેવાય અને મહાન ગણાય. એમાં શકિતહીન
થાય એ શી રીતે પાલવે? કર્તવ્ય કરી મહત્તા સિદ્ધ કરવી
પડશે અને જગતમાં પડકાર કરવો પડશે કે—જીવનના પ્રત્યેક
પ્રકારના વાતાવરણમાં પણ કર્તવ્ય માટે અમે તૈયાર છીએ!
ગમે તેવા સમયે અમે ચારિત્રથી કમીશું નહિ, દ્યેયથી રચુત
થઈશું નહિ, અમારા આદર્શને પ્રાણાન્તે પણ છોડીશું નહિ!—આ

રીતે મહત્તા સિદ્ધ કરવા તમારી તૈયારી નહિ હોય તો ભલે
 જાતિઓનાં નામ બોલતા કરો. પણ માનવા કોઈ તૈયાર
 નહિ થાય. માણસ સારો કે ખરાબ; જીવ કે નીચ આચરણથી
 સિદ્ધ થાય છે; તમે પણ ઉચ્ચ હો તો સારા આચરણથી અને
 પવિત્રતાથી તમને પોતાને તમે મહાન પૂરવાર કરો.

વિહંગાવલોકન

આપણે ન જાગવાને કારણે ઘણું ગુમાવ્યું છે. બે હજાર
 વર્ષનો ઇતિહાસ તપાસશો તો જણાશે કે આપણે કેટલા
 ગમડી ગયા છીએ. એક વાર વિહંગાવલોકન કરી જુઓ તો
 પરિસ્થિતિ સમજાશે: એક દિવસ રોમની સંસ્કૃતિ પણ આપણી
 સંસ્કૃતિ પાસે ઝાંખી લાગતી. આ સંસ્કૃતિ માટે રોમમાં પણ
 ગૌરવ હતું, દેશ પરદેશના પ્રવાસીઓ આ સંસ્કૃતિનાં મુકતકંઠે
 ગુણગાન કરતા, તે જ સંસ્કૃતિ આજે મૃત-પ્રાય: અને જાણે છેલ્લો
 શ્વાસોશ્વાસ લેતી હોય એમ લાગે છે. આજે તમે કઈ દશામાં
 આવી પહોંચ્યા છો ? કાળી આમડીમાં ભયંકર ગોરા ! આર્યોના
 શરીરમાં અનાર્યોનો આત્મા પેઠો. સંત-મહન્તોની ગૌરવવન્તી
 આ ભારત-ભૂમિમાં આજે જીવનની કિન્મત નથી, ધર્મની કોઈ
 ગણના નથી, તત્ત્વજ્ઞાનની પડી નથી-આ શું કહેવાય ! આપણા
 યુવાનોને ઇંગ્લેંડ દેશના પર્વત, નદી ને તળાવો વગેરે કંઠસ્થ
 ખરાં; પણ ગંગા યંમુના કે સરસ્વતીનું પ્રભવસ્થાન કે વિલીન
 થવાનું સ્થાન ક્યાં એ ખબર ન મળે. અરે, બહારના બધા
 તત્ત્વચિન્તકોનાં નામ બોલી જનારને એના પોતાના આસપાસમાં
 ઘેરેલા જીવનદ્રષ્ટાનાં નામ પણ ન આવડે એ કેદલી શીશીનીય
 સ્થિતિ ગણાય ! આ રીતે આપણા જુવાનો દ્વારા આપણે

સંસ્કૃતિ જૂંસાતી જાય છે ને બહારની સંસ્કૃતિ નવપલ્લવિત થાય છે! માટે કહેવું પડે છે કે, ખૂબ ઊંઘ્યા! બહુ ઊઘનારો ઊઘમાં પણ લવારો કરે છે, એવી જ આપણી પણ દશા છે. ઊંડો વિચાર કરાય તો સમજાય કે, આપણું ખોલવું પણ બકવાદ રૂપ છે. આપણા આગેવાનો કેટલીક વાર આચાર્યવર્તનાં ગુણગાન કરે છે, પણ તે પૂર્ણ રીતે સમજ્યા વગર અને જીવનમાં ઉતાર્યા વગર માત્ર ઉપર ઉપરથી ખોલી જાય છે-જેની કિમ્મત ઊઘમાં થતા લવારા કરતાં વધારે ન આંકી શકાય, માટે જાગો! આપણને મળેલા આધ્યાત્મિક ને સાંસ્કૃતિક વારસાની કિમ્મત સમજો તો જ મળેલા ઉત્તમ માનવજન્મની મહત્તા જણાશે.

પ્રહ્લયર્થ

આજના પ્રવચનની પ્રાગ્ભૂમિકા આપણે વિચારી ગયા. હવે મુખ્ય વિષયનો વિચાર કરીએ. આ દેશપ્રહ્લયર્થના પુંજ રૂપ હતો. સંયમની ચર્ચા ઘર ઘર થતી. પ્રહ્લયર્થ એ જ ધન અને સર્વસ્વ મનાતું કારણ કે બધા સદ્ગુણોનું પ્રહ્લયર્થ એ મૂળ છે! એના ખોવાથી અને વિલાસ અને મોજ-શોખના સેવનથી આર્યદેશ કાંઈક પતન પામ્યો છે. આ દેશનું ક્ષાત્રતેજ વગેરે સર્વત્ર આદર્શરૂપ હતાં. એ બળ, એ દીર્ઘાયુષિતા, એ શૌર્ય, એ વીરતા અને એ દીર્ઘચિન્તન આદિ આજે એમાંનું શોધ્યુંય મળતું નથી. એનું કારણ આપણે સંયમને છોડ્યો અને અસંયમને સ્વીકાર્યો તે છે.

વિષય, વિલાસ, વિનોદ ને વિકારનાં સાધનો આજે બીજે નથી તેટલાં પ્રમાણમાં અહીં પેસી ગયા છે. વ્યસનો અને

કુટેવો માટે તો કહેવું જ શું ! હું તમને પૂછું છું કે, આ દેશમાં ચાહની શી જરૂર ? ઇંગ્લેન્ડ આદિ ઠંડા પ્રદેશમાં તો (સમજ્યા કે) (Strong) સ્ટ્રોંગ ચાહની ઉભા માટે કદાચ જરૂર પડે, પણ આ સમશીતોષ્ણ દેશમાં એની શી જરૂર ? ચાને લઇને આ હિંદમાં કેટલી બેકારી વધી ? માત્ર રૂપિયો કમાનાર માણસ પણ ત્રણ-ચાર અના ચામાં વાપરે, આ કંઈ દશા ? આજના ક્રાન્તિકારી યુવાનને, આ વિના ઊંઘ ન ઉડે ! મોં પર સુરખી ન આવે, જાણે ચા ઢેવીનો માનીતો ગુલામ ! ભલે તમે કદાચ આ પીતા હો, પણ એના વિના ચાલે જ નહિ, ઊંઘ ન ઉડે, ટાંટિયા ઘસવા પડે-એ કંઈ સ્થિતિ કહેવાય ? આપણા આપ-દાદા આ વિના ઘોર્યા જ કરતા હતા અને આપણે ચા પીને જાગીએ છીએ એમ ને !

તમે શાન્તિથી, હું જે 'કહું' છું તેના પર વિચાર કરો, આજે વ્યસનોને લીધે કેવી સંયમહીન સ્થિતિ થઇ છે તેનો વિચાર કરો. મનનો, વાણીનો કે ચક્ષુનો એકેનો પૂર્ણ સંયમ છે ખરો ? તમે તમારી જાતને ભલે સ્વતંત્ર માનતા હો પણ વાસ્તવિક રીતે સ્વતંત્ર છો ખરા ? ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ એ આઝાદ નહિ, પણ બંદીવાન છે. વ્યસ્યોનો હાસ એ સ્વતંત્ર નહિ, પણ પરતંત્ર છે. વિકારો પાછળ ઘસડાઇને સંયમહીન જીવન બનાવવું એ ઉન્નતિ નથી પણ અવનતિ છે. પણ તમે તમારા અન્તરને પૂછો કે તમે આજે માલિક છો કે ગુલામ ! વાસનાઓના હાસ બની સ્વતંત્રતાની વાતો કરવી એ કેટલું હાસ્યાસ્પદ ગણાય !

સ્વતંત્રતાનો હક્ક વાતોથી નહિ, પણ ગુણ અને કાવ્ય-

કાતથી મેળવવો નેઈએ, પાશ્વર્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે, હક્ક એ માનવીને જન્મસિદ્ધ છે! પણ પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે, હક્ક યોગ્યતાથી-લાયકાતથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ બે વચ્ચેનું અન્તર સમજવા જેવું છે. એક જન્માંધ છોકરો પરિબ્રમણ સ્વાતંત્ર્ય માંગે તો એનો પિતા એને પરિબ્રમણ સ્વાતંત્ર્યનો હક્ક આપે ખરો? કોઈ કબજાળો માણસ-ગાળો દેનારો માણસ વાણીસ્વાતંત્ર્યનો હક્ક માંગે તો એને અપાઈ ખરો? અને અપાય તો રોજ કબજા કેટલા થાય? નાહજ બાળકને મતસ્વાતંત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? વ્યભિચારીને આચાર સ્વતંત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? મૂર્ખને વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અપાય ખરું? તાત્પર્ય એ કે અયોગ્યના હાથમાં હક્કનું મહાન શસ્ત્ર ન અપાય, અયોગ્યના હાથમાં ગયેલી વસ્તુ લાભને બદલે હાનિકર નીવડે. વસ્તુ સુંદર હોય તો પણ ઘણીવાર સંગના યોગે ભયંકર થઈ જાય છે. ધી જેવી પોષક વસ્તુ પણ સો વખત ધોવાય એટલે ઝેર બની જાય છે. આથી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિનું કહેવું છે કે સ્વતંત્રતાનો હક્ક યોગ્યને હોય, અયોગ્યને નહિ! ઇન્દ્રિયો પર સંયમ ન રાખો અને સ્વતંત્રતાની વાતો કરો એમાં શું વળે? સંયમ વગર તો સ્વતંત્ર માણસો પણ પરતંત્ર બની ગયા. પૃથ્વીરાજ સ્વતંત્ર મટી પરતંત્ર બન્યો, શાથી? સંયમ ગુમાવ્યો ને સંયુક્તાના મોહમાં ઘેલો બન્યો તેથી!

ભૂમિકા શુદ્ધ હોવી નેઈએ

બ્રહ્મચર્ય એ એવો ગુણ છે કે એની પાછળ બધા ગુણો તણાઈને આવે છે. જીવનશુદ્ધિ એનાથી થાય છે. સાધના એનાથી

મધ્ય છે. દૂરની વાત તો જવા દો. પણ આ દુનિયામાં પણ
 નૈધિક પ્રહાર્યારીને જોઈને સૌ કોઈ નમી પડે છે. બધા એના
 પર વિશ્વાસ રાખે છે, લોકો એને વન્દનીય ને પૂજનીય ગણે છે.
 પ્રહાર્યર્ય એ મહાન શક્તિ છે. એ વિના જીવન ચેતનાહીન
 કહેવાય. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે: Strength is life and
 Weakness is death પ્રહાર્યર્યની શક્તિ એ જીવન છે
 અને વીર્યહીન-શક્તિહીન જીવન એ મૃત્યુ છે! વિકસિત ફૂલની
 ખૂશખોથી ભરેલાઓ જેમ ખેંચાઈને આવે છે તેમ પ્રહાર્યર્યથી
 પણ ખીજા ગુણો ખેંચાઈ આવે છે. સૂર્ય ઉગે એટલે લોકો
 કામે લાગી જ જાય છે, તેમ પ્રહાર્યર્યથી તેજસ્વી સૂર્ય ઉગે
 એટલે ખીજા સદ્ગુણો એની મેળે આપણા જીવનમાં પ્રવેશી
 કામ કરવા મંડી પડે છે. તમારે સદ્ગુણોને જીવનમાં વસાવવા
 હોય તો ભૂમિ શુદ્ધ કરો. આજે હું અહિં ભૂમિ શુદ્ધ કરવા
 આવ્યો છું. આડું લઈ કચરો વાળવા આવ્યો છું! કચો કચરો ?
 વિષય અને વિલાસનો કચરો. તેને આજે મારે સંયમના
 આડુંથી કાઢવાનો છે. તમને કાંઈ વાંધો તો નથી ને? (જે
 હાલમાં વ્યાખ્યાન ચાલતું હતું એ હાલની લોંચ સામે આંગળી
 ચીંધી મહારાજશ્રીએ કહ્યું.) આ હાલમાં કચરો કાઢ્યા વિના
 તમે જાજમ બિછાવો ખરા? પહેલાં તમે કચરો સાફ કરાવ્યો
 પછી ઉપર જાજમ પાથરી. પણ એમની એમ અશુદ્ધ ભૂમિ
 ઉપર જાજમ નાખી હોય તો શું પરિણામ આવે? ધૂળ જ
 ઉડે ને? દુનિયામાં કોઈ સારો માણસ ઉઠરડે ખાટલો નાખીને
 સૂશે? નહિ જ, ભલે તળાઈ રેશમની હોય, પણ ત્યાં ન
 સૂવાય, કારણ કે દુર્ગન્ધ મારે, તેમ પ્રમાણિકતા, સજ્જનતા,

ભ્રાતૃત્વ આદિ ગુણોને લાવવા માટે પ્રથમ સંયમ જોઈએ. એ ગુણોના નિવાસ માટે ભૂમિકા શુદ્ધ જોઈએ.

કાળી, મેલી, ખાડા-ટેકરાવાળી ભીંત પર ચિત્રકાર પાસે ચિત્ર દોરાવીને કહીએ કે-ચિત્ર સારું નથી. એમાં એનો દોષ નથી: દોષ ભૂમિનો છે. દીવાલ ચોખ્ખી જોઈએ. ખરાબ ભીંત પર તો સારો ચિત્રકાર પણ ચિત્ર ન દોરી શકે. તેલથી ખરડાયેલાં મેલાં વસ્ત્રો પર રંગારો પણ સારો રંગ શી રીતે કરી શકે? તાત્પર્ય એ કે દીવાલ સુંદર હોય તો ચિત્ર સુંદર થાય. વસ્ત્ર ચોખ્ખું હોય તો રંગ ચઢે, જીવન વિશુદ્ધ હોય તો સદ્ગુણો વિકસે !

બ્રહ્મચારી સત્યકામી હોય

જેનામાં બ્રહ્મચર્ય નહિ હોય તેનામાં ખીજા ગમે તેવા ગુણો હશે તો પણ તે નિષ્ક્રિય જવાના. સુવર્ણવસંતમાલતી પોષક છે. સાઠ કે સીત્તેર રૂપિયે તોલાના લાવની છે; પણ મરવા પડેલાને તે અપાય? અને બેઆની લાર આપો તો બે મીનીટ મોડો મરવાનો હશે તે ઉલટો વહેલો મરશે, કેમકે એનામાં પચાવવાની શક્તિ નથી. લાયકાત વિના સારી વસ્તુ પણ વિપરીત પરિણામને લાવનારી નિવડે છે. યુવકો અને યુવતિઓ માટે આ વાત અતિ જરૂરી છે. બ્રહ્મચર્યના ખમીર વિના સદ્ગુણની એ ગમે એટલી વાતો કરે, તો પણ એ વાતો નિષ્ક્રિય અને વંધ્ય છે. વાયડી અને વ્યર્થ છે.

એક દિવસ એવો હતો કે આયોર્વત્તું પ્રત્યેક ઘર બ્રહ્મચર્યના બ્રહ્મધ્વનિથી ગુંજતું હતું. વાતાવરણ સંયમમય હતું.

પણ આજે કમનસીબે હાલત બુદ્ધી છે. પ્રહાર્યના નીર ઓસ-
રતાં જાય છે. રસ્તે દર્યો કેવાં ? પ્રહાર્યનું ખૂન કરી નાખે
તેવાં ! સ્કૂલ-કોલેજનું વિલાસથી ભભકતું વાતાવરણ જોઈને
સંયમી વિદ્યાર્થીને તો ત્રાસ જ છૂટે ! સહશિક્ષણ અને અતિ-
સંપર્કનું જે કટુ પરિણામ દેખાય છે તે મારે તમને કહેવાની
જરૂર ખરી ? તમે પ્રત્યક્ષ નથી જોયું ? છાપામાં નથી વાંચ્યું ?
સાઠ વર્ષનો ગુરૂ-અધ્યાપક શિષ્યાને પરણી બેઠો ! મને થયું
જગતમાં આ શું થવા બેઠું છે ? અધ્યાપક એટલે કેવો પવિત્ર
પુરૂષ ! એ પવિત્ર પુરૂષ-અરે, સમાજનો એક જવાબદાર
માનવી, શિષ્યાને પરણી બેસે તો પછી છોકરીઓનાં મા-બાપો
આધ્યાપકો પર વિશ્વાસ કેમ રાખી શકે ? રક્ષક જ ભક્ષક બને
અને અધ્યાપક જ અપહારક બને, આ સ્થિતિ તમને શોચનીય
નથી લાગતી ?

આજના છબીઘરોમાં નટ-નટીનાં હાવભાવો સિનેમાના
રૂપેરી પરદા પર ભજવાતાં ભયંકર દર્યો અને નફ્ટાઈની હદ
આવે ત્યાં સુધી પહેરાતી વેષભૂષાઓ, પ્રહાર્યને પાડનાર
નથી તો બીજું શું છે ? પુસ્તકના વાચનથી જ્ઞાન મળે પણ
આજનો પ્રગટ થતાં પુસ્તકો તો જાણે પ્રભુચત્રિકોણનાં ચિત્રો !
નોવેલો એટલે વિલાસની ખ્યાલીઓ ! આવું સાહિત્ય જગતા
યુવાનો અને યુવતિઓ વાંચે તો એના સંયમમાં તો પુણે જ
મૂકાય ને ? આગળ વધો. તમારા ઘરમાં ચિત્રો કેવાં છે ? નવ-
યૌવનાઓનાં વસ્ત્રો ચોરાતા હોય એવાં ચિત્રો. એવું ચિત્ર
દેવનું હોય તો પણ સદાચારનું પતન કરનારું છે. હોય તો
ફેંકી દો. નટ-નટીના ચિત્રો ટાંગ્યા હોય તો ફાંવી દેજો.

ફાટા રાખો તો સંતના, જ્ઞાનીના, ધ્યાનીના કે કોઈ તપસ્વીના રાખો. આ તો નટ-નટીના ! પ્રભાતે ઉઠીને દર્શન કેનાં કરવાનાં ? અશોકકુમાર અને દેવીકારાણીનાં ને ! માટે કહું છું કે ભૂમિકા એવી રાખો કે જેનો પડથો પડે. પ્રહસ્યર્થ હશે તો સાચા આઝાદ બનાશે. આમ ભૌતિક રીતે આઝાદ થયા છીએ પણ આઝાદીની ખરી લહેજત ક્યાંય દેખાય છે ? મુખ પર ગ્લાની શાથી ? પ્રહસ્યર્થ હોય તો મોં પર તે જ ચમકતું હોય અને બીજા ગુણો સહજ ભાવે આવી વસે. આ વાત યાદ કરો.

પાંડવ-કૌરવોના યુદ્ધમાં ભીષ્મપિતા કૌરવોના પક્ષમાં હતા. યુદ્ધના આરંભકાળે ધર્મરાજાએ લડવીર ભાઈ ભીમને ભીષ્મપિતામહ પાસે આશીર્વાદ લેવા જવાનું કહ્યું. ભીમે આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું : “ ભાઈ ! આપ આ શું કહે છે ? એ તો કૌરવોના પક્ષમાં છે : એ કંઈ વિજયનો આશીર્વાદ આપણને આપે ! પરાજિત થાઓ એમ જ કહે ને ” ધર્મરાજાએ કહ્યું : ના, એમ નથી : સાચો પ્રહસ્યારી સત્યકામી હોય છે, અસત્યકથી નથી હોતો, માટે તું એમની પાસે જા, અને આશીર્વાદ માંગ ’ ભીમ ભાઈના વચન પર વિશ્વાસ રાખી ત્યાં ગયો ને પગે પડ્યો, કૌરવોએ આ દૃશ્ય જોયું અને માન્યું કે હમણાં જ પરાજયનો આશીર્વાદ લઈને જશે. પણ બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે નૈષ્ઠિક પ્રહસ્યર્થવાન ભીષ્મપિતાએ ભીમને કહ્યું : “ સત્ય તમારા પક્ષમાં છે માટે વિજય તમારો છે ! ” આ સાંભળી કૌરવો ભોંકા પડી ગયા. આવું પ્રગટ સત્ય જોલાવનાર હોય તો તે પ્રહસ્યર્થ છે-સંયમ છે ! આવા આ-જીવન પ્રહસ્યારી ભીષ્મ-

પિતામહ જેવા પુરૂષો અને નેમિનાથ જેવા તીર્થંકરો જે ભૂમિમાં થયા એ ભૂમિના માણસો પ્રહ્લાચર્યથી કેટલા પાછળ હડી ગયા છે ! માટે જ કહેવું પડે છે કે હવે તો જાગો !

આદર્શ માટે ખપી જાઓ !

જે દેશમાં આવા નરવીર પાક્યા ત્યાં પ્રહ્લાચર્યનો ઉપદેશ દેવો પડે એ દુઃખનો વિષય નથી ? આ દેશની નારીઓ પણ કેવી પવિત્ર હતી ! મહાન્ સતી સીતાને યાદ કરો. ત્રણ ખંડનો ધણી રાવણ એના ચરણોમાં પડતો હતો, પણ એ મહાદેવીએ એનાં પ્રલોભનોને ઠોકરે માર્યાં. રાવણ એટલે કોણ ? એને ત્યાં કેવા વૈભવો ! અચ્છા અચ્છા રાજાઓ જેની સેવા કરે, ઇન્દ્ર જેની પાસે હાજર રહે અને જેની સત્તા સાર્વભૌમ ગણાય એવા રાવણે સીતાને કહ્યું : “ તું શા માટે ભટકતા રામડા પાછળ પાયમાલ-બરબાદ થાય છે ? એની સાથે વનમાં ભટકવાનું, જમીન પર સૂવાનું અને સૂકાં ફળ ખાવાનાં, એના કરતાં મારી ઇચ્છાને તાબે થા તો હે માનિનિ ! હું તને મારી પ્રિય પટ્ટરાણી બનાવું અને તારી તમામ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવાનું આ ખતપત્ર તારા ચરણોમાં ધરું ! ” વિચારો ! એક બાળું રખડતો રામ અને જંગલ; બીજી બાળું ચરણોમાં નમતો રાવણ અને સંપત્તિથી છલકાતું રાજ્ય ! પણ સીતાએ-શિયળ-વતી સીતાએ, એ સંપત્તિ ઠોકરે મારી કહ્યું : “ નરાધમ ! આવું બોલતાં લાજતો પણ નથી ? શરમ છે, રાવણ, તને શરમ છે ! ધિક્કાર હો તારા ત્રણખંડના વૈભવને ! તારી સંપત્તિ વિશાળ છે, વિરાટ છે, પણ તારો આત્મા વામણો છે. રામની સંપત્તિ તને થોડી દેખાતી હશે પણ એનો આત્મા મહાન્

છે, વિરાટ છે! રામ તે રામ છે, એની સાથે તારી જાતને સરખાવતાં તને શરમ કેમ નથી આવતી? ક્યાં સાગર ને ક્યાં ખાળોચિત્રું! તારું મોં પણ મારે નથી જોવું, અને તારી વાતેય મારે નથી સાંભળવી! ” સંયમનું આ કેવું આદર્શ દેખાન્ત છે! પુનર્જન અને છૂટા-છેડાની વાતો કરનારાઓને જરા કહેજો કે રામાયણમાં એક શાન્ત નજર ફેરવી આવે! ભીષ્મ-પિતા અને સીતા જેવા એ માનવીઓ કેાઇ ઉચ્ચ આદર્શ માટે ખપી જનારા સાચાં રત્નો હતાં, ખર્નાડ શાંએ પણ ઠીક જ કહ્યું છે:—

The secret of happiness is Being used up for a purpose recognized by yourself as a mighty one. કેાઇ મહાન હેતુ માટેની વીરત્વભરી જીવન સાધનામાં જ સુખનું રહસ્ય છે, સાચો આનન્દ જોઈતો હોય તો સંયમની સાધનામાં લાગી જાઓ. વિલાસ-પ્રધાન વૃત્તિઓનો પરિત્યાગ કરો. ઉત્તિષ્ઠત! જાગ્રત! પ્રમાદની બંધમાંથી જાગો અને ઉભા થાઓ !

હેયાના વિચારોનું દશ્ય ઝડપાય તો !

જીવનમાં સફલાવના ન હોય, સંયમ ન હોય, ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ ન હોય તો એ જીવન નરક જેવું દુર્ગન્ધી છે.

નર-નારી ને નર્કમાં, હાડ ચામ ને માંસ,
શું એને સુંદર કહેા, જેમાં દુર્ગન્ધ ખાસ.

હાડ, ચામ ને માંસ તો નરમાંય હોય ને નર્કમાંય હોય, એ બેમાં ફરક શો? શ્રેષ્ઠતા છે સંયમી જીવનની. સંયમી

જીવન મહાન છે, સંયમ વગર શરીર હાડ-માંસનો કાચળો છે. ઉદરપૂર્તિ તે શ્યાન પણ કરે છે. આ સંસારમાં માનવીની મહત્તા કંઈક અધિક છે તે સંયમથી ! જગતને શાન્તિ-ચેન પણ એનાથી જ છે. સંયમ વિના દુનિયાને ત્રાસ પમાડનાર તો ભયંકર છે. સંયમ વગરનું જીવન મીઠા વિનાના અનાજ જેવું મોળું છે. જીવનમાં વાસ્તવિક રીતે સદ્ગુણની સુવાસ આવે પછી ગભરામણ કંઈ નથી. સંયમ એ ગુલાબનું ફૂલ છે. એ તમારી પાસે હશે તો તમનેય સુગન્ધ આપશે ને તમારા સમાગમમાં આવનારનેય સુગન્ધ આપશે. આ વાતનો મનની સાથે એકાન્તમાં વિચાર કરી જોજો. આ કાંઈ કોઈને કહેવાની વાત નથી, હૃદયની વાત છે.

વિજ્ઞાને બધી જાતની શોધ કરી, ફેાટા પાડવાના કેમેરા શોધ્યા પણ મનના ફેાટા પાડવાની શોધ હજી સુધી થઈ નથી. હૃદયના વિચારો ઝડપવાનો કેમેરો જો કે હજી શોધાયો નથી, પણ માનો કે એવો કેમેરો નીકળે અને તમારા ગુપ્ત વિચારોના ફેાટા લેવાય તો તમને લાગે છે કે, તમારી પાસે કોઈ બેસે ? અરે, સગો ભાઈ પણ પાસેથી ભાગી જાય ભાગી ! તમારા અનિચ્છનીય વિચારો એ ફેાટામાં પ્રિન્ટ થાય તો સગો બાપ પણ એમ કહે કે, આના આવા ભયંકર વિચારો ! અરે, સારું છે કે એવા કેમેરા હજી સુધી નિકળ્યા નથી-જેમ આંતરડાના ફેાટા લેવાય તેમ વિચારોના ફેાટા લેવાય તો દુનિયા એક વગર પૈસાનું પ્રસિદ્ધ નાટક બની જાય !

બીજી એક વાત. માણસની છાતીમાં છે તો માંસના લોચા; પણ માનો કે છાતીમાં વીશવીશ તોલા સોનું ભર્યું હોય અને

બહાર થાય કે જેમ, છીપમાં મોતી, હાથીના કુંભસ્થળમાં
 મુકતાફળ, મૃગની ડૂંટીમાં કસ્તૂરી છે, તેમ માણસના કલેબમાં
 સોનું છે તો એનું પરિણામ કેવું આવે ? તમે જ કહો. મારે
 બોલવું નથી. માણસ એકલો ફરી શકે ખરો ? શત્રુ બહાર
 નીકળી શકે ખરો ? માણસ માણસને જીવતો રહેવા દે ખરો ?
 આ તો સારું થયું કે કલેબમાં સુવર્ણ મૂક્યું નહિ, નહિતર
 આજની સંયમહીન ભાવનાવાળા વાતાવરણમાં તો બુદ્ધિમય ધન્ય !
 દિલ એ અરીસો છે

આજે જે જગતમાં, કલેશ, અવિશ્વાસ આદિ દુર્ગુણો દેખાય
 છે, તે આપણી ભાવનાઓનો પડઘો છે. આપણા હૃદયમાં વિશ્વના
 પ્રાણીઓ માટે કલ્યાણબુદ્ધિ હોય તો વિશ્વના પ્રત્યેક માનવીને
 આપણા માટે સદ્બુદ્ધિ હોય. પણ આપણા હૃદયમાં મમ-
 મારાપણાની જ વૃત્તિ રમતી હોય તો બીજા લોકો આપણા
 માટે કલ્યાણ કેમ ઇચ્છે ? ભાવનાઓનો પડઘો પડ્યા વિના
 રહેતો નથી. આ સિદ્ધાન્ત પર તમને એક પ્રસંગ સંભળાવું :

ધર્મરાજના વખતની આ વાત છે. એક ખેડૂતના ખેતરમાંથી
 એક ચરૂ નીકળ્યો. ખેડૂત હતો તો ગરીબ પણ પ્રમાણિક !
 આવો ચરૂ નીકળે તો આજે પ્રમાણિકતા કેવી જળવાય ? પણ
 આજે તો વિચાર્યું : “ જમીનનો માલિક રાજા ગણાય ” તો
 ખેતરમાંથી નીકળેલ ચરૂનો માલિક પણ રાજા ગણાય હું તો
 જમીન ખેડું એટલે ખેતીથી પાકેલ અનાજનો જ માલિક. એમ
 વિચારી એ રાજાને ચરૂ આપવા ગયો. ધર્મરાજને નમીને એણે
 કહ્યું : “ મહારાજ ! મારા ખેતરમાંથી સોનામહોરથી ભરેલો
 આ ચરૂ નીકળ્યો છે અને તે આપનો ગણાય : આપ એનો

સ્વીકાર કરો. ધર્મરાજએ એનો અસ્વીકાર કરતાં કહ્યું: “ના, ભાઈએ ખેતર તો તને વેચાયેલું છે માટે એનો માલિક તું ગણાય.” પછી તો રાજા સાથે ખેડૂતે ઘણીય ચર્ચા કરી પણ ધર્મરાજ એ લે? પણ ખેડૂત તો એ ચરૂ મૂકીને ચાલતો થયો. એમ કરતાં દિવસો ગયા, પંખવાડિયાં ગયાં ને મહિનાઓ ગયા પણ ચરૂ તો ત્યાં જ ! આવી ગરીબીમાં આવો ચરૂ બેઠ ભલે ભલા ચળી જાય પણ આ તો પ્રમાણિકતાથી જરા પણ ન ડગ્યો. પણ આજે આવો સોનામહોરથી ભરેલો ચરૂ મળે તો ? અરે, પણ મળે જ શાનો ? ભાગ્ય વિના એવું કાંઈ મળતું નથી. એક કવિએ કહ્યું છે:

પદે પદે નિધાનાનિ યોજને રસકૂપિકા ।

ભાગ્યહીના ન પશ્યન્તિ બહુરત્ના વસુન્ધરા ॥

ડગલે ડગલે ધન છે. યોજને યોજને રસકૂપિકા છે; પૃથ્વી તો બહુ રત્નોવાળી છે પણ ભાગ્યહીનને ન મળે: ન દેખાય:

ધર્મરાજ રોજ એ ચરૂને જુએ. છ મહિના સુધી એ ચરૂ ખૂણામાં પડ્યો રહ્યો. એક રાત્રે રાજાને વિચાર આવ્યો: “મેં ભૂલ કરી કે ચરૂ મેં ન લીધો. ખેડૂતે તો કહ્યું હતું કે, માલિક તમે છો. વાત પણ ખરી છે. પૃથ્વીનો માલિક હું એટલે ક્ષેત્રનો માલિક પણ હું: સવારે ચરૂ ભંડારમાં મૂકાવી દઈશ.” તે જ સમયે ખેડૂતને પણ વિચાર આવ્યો: “મેં ભૂલ કરી કે હું ચરૂને મૂકી આવ્યો. ભલા રાજાએ તો કહ્યું જ હતું કે, જેનાં ખેતરમાંથી જે વસ્તુ નીકળે તેનો માલિક તે. પણ હું ભૂલ્યો. ચાલ, સવાર થવા આવ્યું છે, જઈને એ ચરૂ ઉપાડી આવું.” એમ વિચાર કરી એ લઈ ગયો સવારે રાજ-

સભામાં રાજા જુએ તો અરૂ ન મળે ? પૂછ્યું, તપાસ કરી, એટલે જાણવા મળ્યું કે, જેડૂત લઈ ગયો છે. એટલે જેડૂતને બોલાવ્યો અને લઈ જવાનું કારણ પૂછ્યું. જેડૂતે સાફ સાફ શબ્દોમાં કહી દીધું: “ મહારાજ ! આપે તો તેજ દિવસે લઈ જવાનું કહ્યું હતું પણ મેં મૂર્ખાએ ત્યારે નહોતું માન્યું, પણ પછી વિચાર કરતાં આપની વાત ખરી લાગી: ખેતર મેં વેચાતું લીધું છે માટે માલિક હું છું. અને તેથી હું લઈ ગયો છું.” પછી રાજાની તમામ દલીલોને તોડી એ ચાલતો થયો.

અન્તે ધર્મરાજાને વિચાર કરતાં સમજાયું કે, મારી જ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ એનું જ છે આ પરિણામ ! પ્રજાનો માલ હડપ કરવાની મારા દિલમાં ઇચ્છા થઈ એટલે આનો વિચાર પણ પલટાયો—આની ભાવના પણ બદલાણી. કેમકે ભાવનાનો પડઘો પડ્યા વિના રહેતો નથી. દિલ એ તો ચરીસો છે.

આત્મા પરમાત્મા ક્યારે બને ?

આજે તો આ દૃષ્ટાંતનું ચિત્ર પ્રત્યક્ષ છે. પ્રાયઃ પ્રધાનથી માંડીને સામાન્ય પ્રજાજન, તમામ, એક ખીજાને ઉતારી પાડવાની, છેતરવાની, ઠગવાની, પોતાની જાળમાં ફસાવવાની અને શીશામાં ઉતારવાની રમત રમી રહ્યા છે. આ સ્થિતિમાં પુરૂષોમાં સાચું પુરૂષત્વ અને સ્ત્રીઓમાં સાચું સ્ત્રીત્વ લાવવું હોય તો, નૈતિક ભાવનાનો ઉદય માંગે છે. બર્નાર્ડ શેએ પાશવતા તરફ ખેંચાતા જગતને પકકાર કર્યો છે.

The beginning of manhood and womanhood is the dawning of moral passions in him,

મનુષ્ય કે સ્ત્રીમાં સાચું પુરુષત્વ કે સાચું સ્ત્રીત્વ ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે આધ્યાત્મિક ભાવના એનામાં ઉદય થાય છે. જેનામાં આ ભાવનાનો ઉદય ન થાય તેના માટે તો કવિએ કહ્યું: મનુષ્યરૂપેણ મૃગાશ્વરન્તિ મનુષ્યને જ્યારે મૃગની સાથે કવિએ સરખાવ્યા, ત્યારે મૃગલાંચોએ પણ વાંધો લીધો: અમે એવા નથી. પશુ વિક્રે તો શું કરે? એકાદ બેને જરા ઇંદા કરે, પણ માનવી વિક્રે તો? માનવી તો યોજનાપૂર્વક-બુદ્ધિપૂર્વક સામાનું કાસળ કાઢે: હુનિયામાં કાંઈ બાકી ન રહેવા દે. ખેદાનમેદાન કરી નાખે.

મનુષ્ય જો સંયમી હોય તો તે મહાન છે: ભાવિને ક્ષિરસ્તો છે: વિશ્વને ઉદ્ધારક છે: પરમાત્માનું પ્રતિક છે.

પણ આજની હવાએ આ દેશવાસીઓનાં હૈયાં કાળમીઠ પથ્થર જેવાં બનાવી મૂક્યાં છે: ન મળે પ્રેમ: ન મળે મમતા: ન મળે હમદર્દી: સામાનાં દુઃખ-દર્દ જોઈ હૈયામાં આંસુ આવડા જોઈએ, પણ આજે તો પડોશીને કે સગા ભાઈને ખાવાના સાંસા હોય અને પોતે દૂધપાક-પૂરી ઉડાવતો હોય! આ કંઈ દશા તે વિચારી લો! કેવી ઊંઘ! જરા વિચારી જુઓ! તમને કેવી કુલકણુંની નિદ્રા વળગી છે! કુલકણું માટે કહેવાય છે કે ઢાલ વાગતાં ત્યારે એ છ મહિને જાગતો. ત્યારે મારે પણ તમારી આગળ ચાર કે છ મહિના ઉપદેશનાં ઢાલ વગાડવાનાં ને? ઠીક છે: આજ જાહેર-રબા છે, દુકાનો બંધ છે, મહારાજ ઠીક ખોલે છે: સાંભળવાથી વક્તૃત્વકળા ખિલશે, વરસાદમાં ક્યાં જવું, એમ વિચારીને તો આ હજારો માણસો નથી આવ્યા ને? એમ માનીને ન આવશે. યાદ રાખો તમારે તમારું જીવન

પલટાવવાનું છે, જીવનમાં સંયમનો રંગ લાવવાનો છે: મહાન નેતા, પયગમ્બર વગેરે થયા છે તે સંયમથી થયા છે. આપણે આપણા આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનો છે, પણ આપણા આત્મા પરમાત્મા ક્યારે બને? નિષ્ઠાપૂર્વકનો સંયમ આવે તો !

સ્થિર બનો

આજ તો વાત એ છે કે સાંભળવું કોઈને નથી: દરેકને પોતાના વિચારો બીજાને ઠસાવવા છે. મારે જ તો આજે અજસિયાની જેમ વાદ વાદ નીકળી પડ્યા છે. વાત ત્યાં સુધી વધી છે કે સામે જો પોતાના વિચારો ઝીલવા-સાંભળવા તૈયાર ન થાય તો હાથ ઉપાડતાં પણ વિચાર ન કરે: ધારાશાસ્ત્રી ન્યાયાધીશને પોતાના વિચારો જણાવે પણ કાંઈ સ્ટેજ ઉપર જઈને? બોચી પકડીને? પણ હું બાણું છું, કે આજના વાદના હિમાયતીઓના વિચારો સ્થિર નથી. ઊંડાચિંતનમાંથી પ્રગટેલા નથી. માત્ર પુસ્તકો વાંચીને ભાડૂતી ઉછીના લીધેલા જ છે ! અને એ ભાડૂતી વિચારો પરાણે ઠસાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે. પણ તમારા વિચારો જો મૌલિક અને સુંદર હોય તો જગતના ચોકમાં મૂકો. સુંદર હશે તો એનો સ્વીકાર જરૂર થશે. પણ ન સ્વીકાર થાય તો ઉશ્કેરાઈ જવાની કંઈ જરૂર નથી. પણ આ વસ્તુ ક્યારે બને? જો મન પર સંયમ હોય તો, ચિત્તની સ્થિરતા હોય તો. એ વિના એટલી ધીરજ ન આવે અને સાર-અસારનો વિચાર પણ ન આવે. કાંટો સ્થિર હોય તો માપ (તોલ) નીકળે, પણ કાંટો હાલતો ચાલતો ચંચળ હોય તો માપ ન નીકળે. તેમ ચિત્ત સ્થિર હોય તો મહાપુરુષોના વચન સાંભળવામાં રસ અને આસ્વાદ આવે તેની અસર થાય,

અને પોતાના વિચારામાં રહેલી ત્રુટીઓ પણ જણાય, માટે ચિત્તની સ્થિરતા કેળવો. અને ચિત્તની સ્થિરતા લાવવા માટે પૂર્વભૂમિકા રૂપે બ્રહ્મચર્યને બરાબર પાળો.

અસંયમ ને પતન

બ્રહ્મચર્ય પળાય એટલે ભૂમિકા શુદ્ધ થાય. પછી પ્રમાણિકતા વગેરે ગુણો આવી એમાં પ્રતિબિંબિત થાય. ભૂમિકા અશુદ્ધ હોય તો આવેલી પ્રમાણિકતા શોભે નહિ, અરે ટકે પણ નહિ, તમારામાં પ્રમાણિકતા છે કે નહિ? આજની સ્થિતિ તપાસો. કાયમ એક ધ્યાનથી પૂજા વગેરે કરનારનું પણ ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા પછીનું જીવન તપાસો. ચોવીસ કલાકનું Time table ટાઇમ ટેબલ તપાસો. દુનિયામાં લગભગ બધે અપ્રમાણિક તરીકેની એની છાપ હશે! પણ પહેલાંના સમયનો અમેરીકાનો એક હાબલો આપું:—

એક છાપાનો ફેરીયો દોઢસો છાપા લઈને વેચવા નીકળ્યો. એને અણુધાર્યું ઘરનું કામ આવી પડ્યું અને ઘરે જવું પડે તેમ હતું. હવે જો તેમ કરે તો છાપાં વેચાય નહિ: સમય ગયા પછી ફેાણ લે? એટલે એ ટેબલ Table ઉપર એ દોઢસો છાપાં મૂકતો ગયો. પાસે પૈસા માટે બોક્સ Box પણ મૂક્યું. ગ્રાહકોને સૂચના માટે છાપાની કિંમત લખી, એક ચિઠ્ઠી મૂકી ગયો. ઘેર જઈ કામ પતાવી આવ્યો ત્યારે તમામ છાપાં બપો ગયેલાં. ગ્રાહકો એ લઈ ગયેલા અને બોક્સમાં પૈસા પણ પૂરેપૂરા નાખી ગયેલા! કેવી ભવ્ય પ્રમાણિકતા! હિંદુસ્તાનનો કેઈ ફેરીયો જો આવો અખતરો કરે તો શું પરિણામ આવે?

મારે નથી કહેવું, તમે જ કહો. છાપાં તો ઠીક, પણ ટેબલ કે બોક્સ પણ રહેવા દે ખરા ! ત્યાં સહાયારના સંસ્કાર અહિંથી ગયા: તેઓ અનાયં મટી આયં થયા: અહિંથી સહાયારના સંસ્કાર પલાયન થયા. આપણે હજી આયં મટી અનાયં થયા નથી, પણ આપણે પૂરજોસથી એ તરફ ધસી રહ્યા છીએ. અને એ પૂરને અટકાવનાર હોય તો તે માત્ર સંયમ જ છે. પશ્ચિમના ભૂલવા લાયક સંસ્કારોનું આપણે અનુકરણ કર્યું, અને સ્વીકારવા લાયક ગુણોનું અપમાન કર્યું, તેને કેવું ભયંકર પરિણામ આવ્યું તે એક દાખલાથી તમને સમજાવું: હિંદનો એક વિદ્યાર્થી જાપાન ભણવા ગયો. ત્યાં એક પુસ્તકની જરૂર પડી. પુસ્તક ત્યાંની એક પ્રસિદ્ધ લાયબ્રેરિમાં (Library) હતું: પણ એ ઘણું કિંમતી હતું. આ વિદ્યાર્થી એ પુસ્તક લાયબ્રેરિમાંથી લઈ આવ્યો અને વાંચ્યું. તેમાં મહત્વના ચાર ચિત્રો હતાં. એના મનમાં હતું કે તેવા ચિત્રો બનાવી લઈશું, પણ બનાવવાં એ અશક્ય લાગ્યાં. અને એનાથી એ ન બનાવી શકાયાં: મનમાં થયું કે ચિત્રના ચાર પાનાં તફાવવા દે ને ! ઇન્કમેટેક્સ (Incometax) ખાતાને છેતરવા, નવા ચોપડા કરવા, ચોપડામાં ઘાલમેલ કરવી; એ બધું થાય છે ને ! એવાઓનો જ આ પુત્ર હતો ને ! એટલે એને વિચાર આવ્યો: “ચૌદસો પાનાના ગ્રંથમાંથી ચાર પાનાં તફાવવામાં શું વાંધો ? કોણ જાણે છે ?” એણે પાનાં ફાડી લીધાં અને ગ્રંથ પાછો પુસ્તકાલયમાં આપી આવ્યો. પણ પાપ છૂપાય ?

પાપ છૂપાયા ના છૂપે, છૂપે-તો મોટા ભાગ;
દાબી દૂબી ના રહે, રૂંધ લપેટી આગ.

રૂથી લપેટાયેલી આગને ગમે એટલી દબાવી રાખે તો પણ ભડકે. થયા વિના રહે જ નહિ. પાંચ દસ મીનીટમાં જ ભડકે. પાપરૂપી આગ પણ બાળ્યા વિના રહેતી નથી: એ વિદ્યાર્થી અથવા આપી આવ્યા પછી ત્રણ માસ પસાર થઈ ગયા. એક દિવસ એનો જાપાનીસ મિત્ર એને ત્યાં આવ્યો. પેલો કાંઈ કામે બહાર ગયો અને આ મિત્ર પોતાના મિત્રને ત્યાં શું સુંદર સાહિત્ય છે, તે ફેંદવા લાગ્યો. ફેંદતાં ફેંદતાં એણે પેલા ચાર ચિત્રો જોયાં, ખ્યાલ કર્યો: આની પાસે આ ક્યાંથી? આ તો પેલા પ્રસિદ્ધ પુસ્તકનાં ચિત્રો! અને એ પુસ્તક તો આ પુસ્તકાલય સિવાય ક્યાંય ન મળે, એમ વિચારી ચિત્રો ત્યાં મૂકી, એણે લાયબ્રેરિમાં તપાસ કરી. તો જણાયું કે ત્રણ માસ પહેલાં એનો મિત્ર પુસ્તક લઈ ગયેલો અને એમાંથી એ ફાડી લીધેલાં. તેણે લાયબ્રેરીના અધિકારીને આ વાત જણાવી. અને અધિકારીએ તપાસ કરી. એ ચિત્રો પાછાં મેળવ્યાં. પણ તમે આ જાણીને ખુશી (?) થશો કે ત્યાં એવો ધારો થયો કે, Strict prohibition for Indians હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને આ લાયબ્રેરિમાંથી પુસ્તક આપવું નહિ. કેવો નિયમ! સંયમ વિના પ્રમાણિકતા આટલી હદે પહોંચી શકે છે. માટે કહેવું પડે છે કે, હવે તો એતો.

વિશ્વના કચરાને ઘરમાં ઘાસવો છે ?

તમે જગતને સુધારવાની મોટી મોટી વાતો કરી સમયને ખરબાદ ન કરો. હમણાં એક વર્ષને માટે, માત્ર એક જ વર્ષને માટે, તમે બીજાને સુધારવાનું માંડી વાળો અને માત્ર તમારી

જાતને જ સુધારો. પછી જુઓ કે પરિણામ કેવું આવે છે !
 All are good, if we are good. જાતને સુધાર્યા વિના
 બીજાને સુધારવા જશો તો તમેય બગડશો ને તમારા સમાજમાં
 આવનારને પણ બગાડશો. માટે તમે તમારા સ્થાન પર સ્થિર
 થાઓ. ગ્રીસવાસી આર્કિમીડીઝ કહેતો કે, “ મને ટેકા માટે
 હાથમાં એક દંડ મળે અને ઉભા રહેવા માટે પૃથ્વી બહાર
 કોઈ સ્થિર સ્થાન મળે તો હું આખા વિશ્વનું પરિવર્તન કરી
 શકું ” અરે, અરે, આ માણસને આખા જીવનમાં એવું સ્થિર
 સ્થાન મળ્યું નહિ તે માટે મને એના પર દયા આવે છે ! પણ
 હું તમને કહું છું કે, તમને તો એવું સ્થિર સ્થાન આજે પણ
 મળી શકે તેમ છે અને તે તમારો આત્મા ! આત્માના સ્થિર
 સ્થાન પર સંયમનો દંડ હાથમાં લઈને, ઉભા થઈ જાઓ.
 જાઓ, હું તમને કહું છું કે, સંયમના આધારથી તમે આખા
 જગતને ફેરવી શકશો ! પછી કોઈની તાકાત નથી કે તમને
 કોઈ હલાવી શકે કે ઠાલાવી શકે ! સર્વનો માલિક આત્મા
 છે. લાઈઓ ! આ ગપ્પ નથી, કલ્પના નથી પણ હકીકત છે.
 ભગવાન મહાવીરે સંયમના દંડથી જગત આખામાં પરિવર્તન
 આણ્યું અને મૌલિક જીવનની દૃષ્ટિ આપી ! પણ આ કામ
 એમણે ક્યારે કર્યું ? કેવી રીતે કર્યું ? પહેલા એમણે પોતાની
 જાતનો કચરો દૂર કર્યો, પછી મહોલ્લાનો, પછી ગામનો, પછી
 દેશનો અને પછી વિશ્વનો ! પણ આજે તો પોતાની જાતનો
 વિચાર કર્યા વિના આંતરરાષ્ટ્રીય હુનિયાનો કચરો કાઢવાની ધૂન
 સૌને લાગી છે: એ વિશ્વનો કચરો કાઢીને પોતાના દેશમાં
 ધાલવો, દેશનો કચરો તાલુકામાં, તાલુકાનો કચરો ગામમાં,
 ગામનો કચરો મહોલ્લામાં અને મહોલ્લાનો કચરો પોતાના

ઘરમાં: કહેા કેવી ભવ્ય વ્યૂહ-રચના ! ઘરનો કચરો ફરીયામાં નાખવાને બદલે વિશ્વનો કચરો ઘરમાં નાખનારને બાહોશ માનવા કે બેહોશ ? Charity begins at home !

વાણી નહિ, વર્તન .

જાતને સુધારવા માટે ઘણું સહન કરવું પડશે, અન્તરમાં ડૂબકી મારવી પડશે, પોતાની સુંવાળી વૃત્તિને ખસેડવી પડશે. પળેપળ સાવધાન રહેવું પડશે અને ઊંચામાં ઊંચા પ્રલોભનો ચરણોમાં આવી પડે તો પણ એને રૂગાવી દેવાં પડશે. માત્ર વાતો કરે કાંઈ નહિ વળે. બોલનાર તો મેં ઘણાય પ્રવચનકારોને જોયા છે, એવાઓને માટે આ વાત નથી. અહિં તો જીવનમાં ઉતારનાર જોઈએ. શ્રી સયાજીરાવ મહારાજની અધ્યક્ષતામાં એક ભાઈ, એક બહેન સભામાં “ અહિંસા ” એ વિષય પર દોઢ કલાક સુધી ઘણું સારું બોલ્યા. એ વક્તાવ્ય સાંભળી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. સભા એના પ્રવચનથી પ્રભાવિત થઈ ગઈ. ઉનાળાનો દિવસ હતો, વક્તાના શરીરે પસીનો પસીનો થઈ ગયો. પસીનો લુવા માટે ખીસામાંથી એણે રૂગાલ કાઢ્યો. ત્યાં રૂમાલ સાથે ખીસામાં રહેતું ઇંડું પણ તરત ઉછળી બહાર આવ્યું. અને પડ્યું વ્યાસપીઠ પર ! શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ વિચક્ષણ હતા. એમને ઉપસંહાર કરવાનો હતો. એમણે કહ્યું, “ આ ભાઈ અહિંસા પર સારું બોલ્યા છે. બોલવાની છટા અને શક્તિ સારાં છે, પણ હિંદુસ્તાનની બરબાદી આવા વક્તાઓએ કરી છે ! જે બોલે છે તેની સામી દિશામાં જ એમનું જીવન હોય છે ! ” આ સાંભળી વક્તાને સભા સૌ ફરી ગયાં. મતલબ કે આવા વક્તાઓ અસર ને

ઉપભવી શકે, સ્થાયી સુવાસ ન ફેલાવી શકે. જીવનમાં આચાર જોઈએ, સંયમ જોઈએ. ઊંચા ઊંચા મંચ પર હજારોની મેદની પાસે ત્યાગની વાણી ઉચ્ચારનાર પચાસ હજારની મોટરમાં એસી હંકારી જતો હોય તો એની સ્થાયી અસર કેટલી થાય તે તમે જ સમજી શકો તેમ છે.

આપણે આજના વ્યાખ્યાનમાં જે વાત કરી: પ્રહ્લ્લયર્ષ અને પ્રમાણિકતા પૂર્વકના સદાચારની ! પ્રમાણિકતા એ પ્રસિદ્ધ છે. એના પર અધિક વિવેચનની જરૂર નથી. પણ પ્રહ્લ્લયર્ષ-સંયમ એ માનવજીવનનો પાયો છે. સંયમ હશે તો પ્રમાણિકતા એની મેળે આવશે માટે મૃત્યુને ન ઇચ્છતા હો અને અમરતાને ચાહતા હો તો ઝેરવાળા અન્નની જેમ અસંયમને છોડો ને સંયમને સ્વીકારો. આજે કેટલા કહે છે કે “Religion is humbug, ધર્મ ગપ્પ છે” પણ હું એમને કહું છું કે You are humbug, because you do not know what religion is ! તમે ગપ્પ છો. કારણ કે ધર્મ શું છે એ તમે જાણતા નથી. ધર્મ શું છે એ જાણ્યા વિના કહેવું કે ધર્મ જીકો છે એના જેવું ગપ્પ બીજું કયું હોઈ શકે ?

કારણ કે ધર્મ એ બીજું કંઈ નથી પણ સંયમ એ જ ધર્મ છે. સંયમપૂર્વકનો ધર્મ તો ભવ્ય છે, આદર્શ છે, સુખ-શાન્તિને દેનાર છે, દુઃખ-હારિદ્ર્યને કાપનાર છે અને જીવનમાં સુવાસને ફેલાવનાર છે !

આવા મહાન ધર્મને તમારા હૃદય-મન્દિરમાં પધરાવવો હોય તો પાયાને મજબૂત કરો, ભૂમિકાને શુદ્ધ કરો.

આજના વ્યાખ્યાનમાં ઈંગ્લેંડ કે જાપાનનાં કેટલાંક દેશાંતો આખ્યાં છે, એ ઉપરથી તમે એમ ન માનતા કે મને ભારતવાસી-ઓમાં અશ્રદ્ધા છે. મને તો માનવજાતમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. વીરની વાણી કહે છે કે, એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી ધર્મની પતાકા ભરતાદિકમાં ફરકવાની છે ! એટલે માનવીના ઉજ્જવળ ભાવિ માટે મારી તીવ્ર ઝંખના છે. એટલે જ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી હું કહું છું કે, સંયમની જાગૃતિ એ જ સાચી જાગૃતિ છે. વ્યક્તિનો, સમાજનો, દેશનો કે વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો સંયમ પહેલાં જોઈશે—તો તમે અત્યારથી જ સંયમની સાધના માટે આત્માને સંયમિત કરી તમારી પવિત્ર સાધનામાં લાગી જાઓ.

સંયમનો પ્રકાશ આપણા અનન્તના પંથને અજવાળો એવી ભાવનાપૂર્વક આજનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

સુખની શોધમાં

જગતમાં દરેક પ્રાણી જીવનભર સુખની ઝંખના કરે છે. એ અપ્રાપ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવા માનવી જગતનાં એકેએક ખૂણે ફરી વળે છે, ને એ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરતો હોય છે, છતાં એ સાચું સુખ મેળવી શકતો નથી, કારણકે મનુષ્ય સાચા સુખની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા સમજી શકતો નથી. સાચા સુખનું કલ્પનાચિત્ર એની પાસે સ્પષ્ટ નથી, એને એનું સ્પષ્ટ ચિત્ર ન હોવાને કારણે જ માનવી આજે દુઃખી છે. આજે જગતમાં મહાન ગણાતા માનવીને પણ પૂછી જુઓ, કે સાચું સુખ તમને સાંપડ્યું છે? સાચા સુખનો આસ્વાદ તમે કર્યો છે? ત્યારે પ્રત્યુત્તર એકજ મળશે કે, ભાઈ, તમારી જેમ અમે પણ સુખની શોધમાં છીએ, પણ સાચું સુખ હજી સુધી તો મેળવી શક્યા નથી. એટલે આ રીતે માણસ હજારો ને લાખો વર્ષોથી સાચા સુખને પામવા પરિશ્રમણ કરે છે, પ્રવાસ ખેડે છે, વિપત્તિ સહે છે, તે છતાં સાચું સુખ મેળવી શક્યો નથી.

અત્તમ ઇચ્છા

સાચું સુખ મેળવવા માટે મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણ મહાન એ અદ્ભૂત સાધનો છે. સુખતું સાધન જગતમાં કયાંય શોધવાની જરૂર નથી, એ આપણી પાસે જ છે. મન, વચન અને કાયાનો વિવેક પૂર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ દ્વારા અદ્ભૂત સાચું સુખ પામી શકાય, ને એનો વિવેક વિહોણો દુરુપયોગ થાય તો આપણાજ હાથે દુઃખના કુંગરા ખડકાઈ જાય. આટલા વર્ષોને અંતે પણ માણસ સુખ મેળવી શક્યો નથી, એનું કારણ એ જ છે કે; સંપત્તિમાં ને વિપત્તિમાં મન, વચન ને કાયાના યોગનો સુમેળ રાખી શક્યો નથી. સુખમાં ઉન્મત્ત બન્યો ને દુઃખમાં મુંઝાઈ ગયો. આ દ્વિધા ચંચળપણને લીધે જ માણસનું જીવન સુખ વિહોણું ને અસમતોલ બન્યું છે. સુખ મેળવવા ઇચ્છતા પ્રાથમિક સાધકે સંપત્તિમાં ખૂબ ઉત્સાહમાં આવી ઘેલા ન બનવું ને વિપત્તિમાં ગભરાઈને કર્તવ્યહીન કે વિવેકહીન ન બનવું પણ તેનો અડગ ને અટોલ રહી સામનો કરવો. દુઃખ એ પણ જીવન-વસ્ત્રની એક કાળી કિનાર છે. જીવનનું એક પડખું છે, એમ માની જીવનમાં સમતોલપણું જાળવવું જોઈએ. જીવનમાં વિચારણા-પૂર્વક સમતોલપણું જળવાય તો જ મનુષ્ય સુખી થઈ શકે.

પણ કંમલાગ્યે માણસની સુખની ઇચ્છા મૃગજળ જેવી છે. મૃગ જેમ ઉનાળાના દિવસોમાં ધગધગતા તાપમાં પાણી પીવા માટે વલખાં મારે છે, અને મૃગજળ જોઈ એને મેળવવા દોડે છે, છતાં પાણીનું એક બિન્દુ પણ મેળવી શકતું નથી, તેમ માણસ પણ જગતમાં ધનિક માણસનું માત્ર બાહ્ય સુખ જોઈ

એમાંજ સાચા સુખની કલ્પના કરી, એ મેળવવા માટે જીવન-
ભર દોટ મૂકે છે, છતાં પરિણામે નથી તો એ મેળવતો બાહ્ય
સુખ કે નથી જાળવી શકતો. પોતાનું મૂળસ્થાન. જીવનભર એ
સુખ શોધવા લમ્યાજ કરે છે.

એક ઇચ્છા પૂર્ણ ન થાય ત્યાં તો બીજા સુખની ઇચ્છા
જન્મી જાય છે. બીજી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માણસ પ્રયત્ન કરે
છે ને અર્ધવાટે જાય છે ત્યાં વળી કોઈ બીજી જ કલ્પના આવે
છે. આમ માણસ એ અપૂર્ણ સુખને પૂર્ણ કરવાની વ્યર્થ
ઝંખનામાં જીવન વેડફી નાખે છે. ઘણાને, પાસે કંઈ ન હોય
ત્યારે લાખ મેળવવાની ઇચ્છા જાગે છે, લાખ મળે એટલે
દશ લાખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, દશ લાખ મળે એટલે કોડ
મેળવવા વલખાં મારે, ને કોડ મળે એટલે દશ કોડ મેળવવા
ટળવળે—આમ ઇચ્છાઓની ઘટમાળ ચાલ્યા જ કરે પણ ઇચ્છા-
ઓનો અન્ત ન આવે. અતૃપ્ત માનસને લીધે માનવીને સાચું
સુખ ન મળે, એ સહજ છે. પૈસા એ જ આદર્શ છે ને પૈસામાં જ
સાચું સુખ છૂપાએલું છે, એવું માનસ ને સિદ્ધાંત ઘડાઈ જાય
એટલે કહેવું જ પડે, કે તમારી સુખની કલ્પનાઓ બ્રામક
ને ખોટી છે, અવાસ્તવિક ને અસૈધાન્તિક છે. એ કલ્પનાની
ઘરમૂળથી કાન્તિ કરવાની જરૂર છે, એ વિના માનવજાતિ
સુખની શોધમાં જિંદગી હારી બેસશે.

જગતમાં સુખનાં સ્વપ્ન સેવનારા વિવિધ પ્રકારના મનુષ્યો
વસે છે, કોઈને ખૂબ જ ધન મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે, તો
કોઈને પુત્ર મેળવવાની ઝંખના હોય છે, કોઈને પ્રિયજન મેળવ-
વાનો તલસાટ હોય છે, કોઈને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા

હોય છે, તો કોઈને સત્તાનું સિંહાસન પ્રાપ્ત કરવાની મહેન્ટ હોય છે; ઐહિક સુખની, આવી ક્ષણિક એવણા હોય છે, તેમ સાથે સાથે અનેક પ્રકારની અર્થહીન ચિન્તાઓ પણ વસેલી હોય છે. વિદ્યાના ક્ષેત્રમાં હોય તો કોઈ ઊંચી સ્તર અગર કોઈ મોટી ડીગ્રી મેળવે તો બીજાને અદેખાઈ આવે છે, વેપારના ક્ષેત્રમાં હોય તો કોઈ ખૂબ પૈસાદાર થાય અગર વેપારમાં ફાવી જાય તો બીજાને ઈર્ષા થાય છે, રાજકારણમાં હોય તો કોઈ પ્રધાન થાય અગર ઊંચા હોદ્દા પર જાય તો બીજાને ખળતરા થાય છે. ત્યાગ વિહોણી સાધુ-સંસ્થામાં હોય તો કોઈ પૂજ્ય અગર લોકમાન્ય થાય ત્યારે અન્યને એ જોઈને અગત લાગે છે-એમ માણસ જેમ વાસ્તવિક સુખ સમજી શકતો નથી ને મેળવી શકતો નથી; તેમ અન્યનું ખાદ્ય સુખ, શાન્તિથી જોઈ પણ શકતો નથી. માનવીની દૃષ્ટિ આજે વિકૃત બની છે. એણે સાચા સુખને જોવા માટે પહેરેલા ચશ્મા સાવ ઊંધા છે. એ ઊંધા ચશ્માને લીધે સુખીને જોઈ શકતો નથી ને દુઃખીનો વિચાર સરખો પણ કરી શકતો નથી.

સાચા સુખને શોધનાર માણસે, દુઃખી જગત ઉપર પણ એકવાર નજર નાખવાની જરૂર છે. જગત આજે દુઃખથી ભરેલું છે. કેટલાય એવા મનુષ્યો છે, કે જેઓ પેટનો ખાડો પૂરવા માટે દિવસભર કાળી મજૂરી કરે છે, છતાં એ મનુષ્યો પેટ પૂરતું ખાવાનું અન્ન પણ મેળવી શકતા નથી. શરીર ઢાંકવા માટે પૂરતાં વસ્ત્રો પણ મેળવી શકતા નથી, માંદગીમાં રીખાતા હોય છતાં હવાનું એક બિન્દુ પણ મેળવી શકતા નથી, નિરાધાર રખડતાં હોય છતાં રહેવા એક ઝૂંપડું પણ પામી

શકતા નથી. અરે ! કૂતરાને તો રહેવા બોલો હોય પણ કેટલાક માણસોને આજે તો રહેવા એ પણ નથી-ઉપર આકાશ ને નીચે ધરતી ! આવા દરેક જોવાં છતાં એસના દુઃખનો વિચાર સરખો કર્યા વિના દરેક માણસ પોતાના જ દુઃખની વાત કહે છે. બીજાની, ગરીબી ને બીજાનાં દુઃખનો વિચાર ન હોવાને કારણે, સમૃદ્ધ માણસ પણ ભિખારીના જેવી દીન વાતો કરતો નજરે પડે છે. તેવે સમયે મનમાં થાય કે, આ પોતે સમૃદ્ધ હોવા છતાં પોતાની જાતને સુખી નથી બનાવી શકતો તો બીજાને તો સુખી બનાવે શી રીતે ? અને એવા પાસેથી સુખની આશા રખાય પણ શી રીતે ?

આજનું આપણું આ દેખાતું સુખ એ લગ્નપ્રસંગ પર લાવેલા જાંગડ દાગીના જેવું છે. આ લાડુતી સુખને લીધે આપણે ઉન્મત બન્યા છીએ; પણ આપણે જીવનમાં ઉડો વિચાર કરવો જોઈએ, કે આ આપણી પાસે આવેલી વસ્તુઓ પોતાની છે કે માંગી લાવેલી છે ? જો માંગી લાવેલી હોય તો આ ગર્વ શા માટે ? આ ક્ષણભંગુર વસ્તુઓ પર મુસ્તાક થઈને જીવન હારી ન જવાય, માટે આપણે આપણા આત્માને એક સીધો પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ : ‘આપણે જે માન મેળવીએ છીએ, જે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, તે આપણા આત્મિક વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી મેળવીએ છીએ ?’ તો નકારમાં જ ઉત્તર આવશે. આપણી કોઈ પ્રશંસા કરે કે કોઈ ખૂબ વખાણ કરે એટલે આપણી છાતી ગજગજ પહોળી થાય છે, ને મનમાં ગલીપચી થાય છે, પણ ઉડો વિચાર કરતાં માલુમ પડશે, કે એ બધી વસ્તુઓ બહારની છે. બાહ્ય આડંબરને લીધે માન ને

સ્થાન મળે છે, એ વસ્તુઓ આપણી નથી. આપણી પાસેથી ક્યારે જતી રહે તેનો ભરોસો નથી, માટે માણસે એવી રીતે પૂછુંતા, પ્રતિષ્ઠા; સુખ, ને આનંદ મેળવવાં જોઈએ, કે આ બધી ક્ષણિક વસ્તુઓ કદાચ ચાલી જાય તો પણ માણસાઈ હંમેશા હીપતી રહે, અને સુખ ને આનંદને હુઝારનો પટ ન લગે !

આજે આણસ જે જે ભૌતિક સુંદર પદાર્થો જુએ છે, તે તે મેળવવા યત્ન કરે છે, અને એમાં જ પૂર્ણ આનંદ માને છે, પરન્તુ એના પરિણામોની ભયંકરતાનો વિચાર કદી કરતો નથી. ઈચ્છાઓ ને આશાઓનાં પૂરમાં માણસ જીવનભર તણાયે જ જાય છે. એ પ્રવાહમાં તણાતો માણસ પોતાના ધારેલા સ્થાને પહોંચી શકતો નથી, સેવેલા આદર્શને પામી શકતો નથી, ને ભાડુતી માણસની જેમ જીવન પૂરું કરે છે.

મિત્રો ! સાચા સુખની શોધમાં નીકળ્યા છો તો ખૂબ ગંભીર જની વિચાર કરો. બાહ્ય વસ્તુઓ તમને વાસ્તવિક શાન્તિ આપશે ખરી ? આડંબરથી મેળવેલી પ્રતિષ્ઠા ને પૂજા તમારી વિદાય વેળાયે સુખ પર સ્મિતની સુરખી લાવશે ખરી ? બોલો ! તમે તો સુખ મેળવવા ખૂબ વર્ષો ખર્ચ્યાં છે અને હજી ખર્ચો છો. આ પ્રસંગે હું તમને એક પ્રસંગ ચાહ કરાવું, જે જગ-મશહુર છે:—

એક વખત એવો હતો, કે હિટલરના માન અને સ્થાનની જગતના સત્તાધીશોને ઇર્ષા આવતી, એ જ હિટલરનો આજે પત્તો પણ નથી. થોડા જ વર્ષો પૂર્વે એ આખા વિશ્વને ધુભવતો હતો, એની પાસે લાખો રણવીર થોડાઓ હતા, મહાન મુત્સદ્દીઓ હતા. મહા સેનાનીઓ હતા, અને ડબ્બૂક રચયિ-

તાઓ હતા, ચિંતક પ્રચારકો હતા, અને એની પાસે આધુનિક અનેકવિધ યુદ્ધની વિશાળ ને વિરાટ સામગ્રી હતી. એના વચન પર આખું જર્મની પોતાનું ઉતું ઉતું લોહી રેડવા તૈયાર હતું. જગત કહેતું કે હિટલરનો જય જ હોય, પરાજય તો સ્વપ્નમાં પણ ન હોય ! પણ એ જ જગતને સાંભળવું પડ્યું ને જોવું પડ્યું કે, જગતનો એ અજોડ સત્તાધીશ હિટલર ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ક્યાંય ફેંકાઈ ગયો. એનું આજે વિશ્વના પટ પર નામનિશાન પણ નથી—એનું નામ ભૂંસાઈ ગયું. એની પાછળ એના સંસ્મરણની એક ખાંભી ઉભી કરનાર પણ કોઈ નથી, કહો, જે સુખને માટે લોકો ઇર્ષાની અગનમાં બળતા હતા, એ હિટલર અને એનું સુખ ક્યાં ગયું ? દુનિયાના કોઈપણ માણસને કહેવું જ પડશે, કે એ સુખ પોતાનું ન હતું, પણ પારકું હતું—માગી લાવેલું હતું—ક્ષણભંગુર હતું—સંધ્યાના રંગ જેવું અદ્વિપ્લવી હતું !

રડતા આંખો પણ હસતા જાઓ.

એક કવિ કહે છે :

જળ તુમ આયે જગતમેં, જગત હસત તુમ રોત,
અખ કરણી એસી કરો, તુમ હસત જગ રોત,

આ ચાર પંક્તિઓ પર જરા વિચાર કરો, આપણે જગતમાં આવ્યા, જન્મ લીધો ત્યારે રડતા હતા, તે વખતે આપણે નિર્દોષ કાળ હતો. નિર્દોષ જીવનને લીધે આપણે શું કરીએ છીએ, એ આપણે જાણતા નહોતાં. આપણે શા માટે આવ્યા છીએ ? સુખ શું ? ને વાસ્તવિક સુખના સ્વમાં શા ? એ આપણે

સ્થૂલ રીતે સમજતા નહોતા એટલે રડતા હતા. એ સમયે નિર્દોષ બાળકોને જોઈ ઘરના ને ગામના માણસો હસતા હતા, કારણ કે શેઠને ત્યાં પુત્ર જન્મે એટલે આનંદજન્ય હાસ્ય જ હોય ને? પણ હવે તો તમે સમજણ થયા, વિચારક થયા, વેપારી થયા, પ્રૌઢ બુદ્ધિવાળા થયાં. હવે દુનિયા એ રીતે છોડવી કે, આપણા મોં પર સદ્ગત્વોનાં ને જિંદગી સફળ કર્યાંનું સ્મિત હોય, આનંદ હોય, સંતોષની રેખા મોં પર ઉપસતી હોય, સંતોષનો પ્રકાશ મોં પર ચળકાટ મારતો હોય અને આપણા સદ્ગત્વો ને સદ્ગુણોને યાદ કરી લોકો અશ્રુનો પ્રવાહ વહાવતા હોય, આ રીતે મરણ થાય તો બાળપણ કે જિંદગી મેળવી તો કેળવી !

પણ તે સમયે હાય ! હાય ! મારું શું થશે ? મારી મિલકતનું શું થશે ? મારા કુટુંબનું શું થશે ? એવા જો દૈન્યતાભર્યા શબ્દો ને ઉદ્ગારો નીકળ્યા તો સમજવું, કે જિંદગી મેળવી પણ કેળવી નહિ. અને કેળવ્યા વિનાની જિંદગી તો દીર્ઘ હોય તો પણ વન્ધ્ય જ છે.

તત્ત્વચિન્તક કહે છે: જેમ માણસ જૂનાં કપડાં છોડે ને નવાં કપડાં પહેરે છે, તેમ માનવ જીર્ણ શરીર છોડીને નૂતન શરીર ધારણ કરે છે. જેમ જૂનાં વસ્ત્રો છોડીને નવાં કપડાં પહેરતા માણસને આનંદ આવે છે, તેમ જીર્ણ શરીર છોડતા ને નવા શરીરને ધારણ કરતાં પણ આનંદ થવો જોઈએ. સાચા મુખનું લક્ષણ આ જ છે. જૂનું શરીર છોડતા એટલે અનાદિનો આ સંસાર અને નૂતન શરીર એટલે આદિ અનંત મોક્ષ ! આવો અપૂર્વ મોક્ષ મેળવતાં જીવનના સાચા પ્રવાસીને તો

આનંદ જ થાય. કારણ કે એનું લવબ્રમણ ટળે છે, પણ લોકો આજે મરણથી ગભરાય છે, એનું કારણ એ છે કે, એ જાણે છે કે, આપણે જીવનમાં કાંઈ સાચી વસ્તુ મેળવી નથી, કાંઈ સદ્ગતિ વ્ય ક્યું નથી, દાન દીધું નથી, શિયળ પાળ્યું નથી, તપ ક્યો નથી, ને લાવના લાવી નથી, એટલે અહીંથી મરીને બીજી ગતિમાં ગયા એટલે આ બધું બલાસ. નવું વસ્ત્ર તો નહીં મળે પણ આ જૂનું વસ્ત્ર પણ નહિ રહે. અને નિરાધાર રીતે નરકમાં ને તિર્યંચમાં ભટકવું પડશે, ને તાપમાં ઉઘાડા ટળવળવું પડશે, આજ કારણે માણસો મરણથી ગભરાય છે.

માણસ પાસે સત્તા, સિંહાસન કે કોડ રૂપિયા હોય તો પણ એ આત્મિક વૈભવ વિના સુખી હોતો નથી. બહાર એ ભલે સુખી દેખાતો હોય પણ એના આન્તરિક જીવનમાં અશાંતિનો દાવાનળ સળગતો હોય છે. ચિન્તાઓ એના પર ગીધડાની જેમ ભમતી હોય છે. ફફડાટ એના હૈયાને કીડાની જેમ ફેરી ખાતો હોય છે, માટે જ કહું છું કે આજની તમારી સુખની કલ્પના અવાસ્તવિકતામાંથી જન્મેલી છે. સુખ, પૈસા કે વસ્તુમાં નથી પણ આપણા હૃદયમાં હોવું જોઈએ. આપણા હૃદયમાં હશે, તો જગતની દરેક વસ્તુ આનંદના બજાર જેવી લાગશે, એટલે જ જીવન શોધકોએ કહ્યું કે, આપણા આનંદ આપણા હૈયામાં પોઢેલો છે, આપણા હૈયામાં આનંદનું સરોવર ભરેલું પડ્યું છે ! પણ અન્ધ મન એ જોઈ શકતું નથી. ને તરસ્યું બંની આખા વિશ્વમાં આનંદજળ પીવા દોડે છે. જેમ કસ્તૂરી મૃગની ડૂટીમાં જ હોય છે. પણ એ-જાણતું નથી, તેથી આખા વનમાં ભટકે છે. જે દિશાથી પવન આવે છે તે દિશા તરફ

હોડે છે અને માને છે કે એ દિશામાં કસ્તૂરી હશે, પણ ખરી રીતે એ એની પોતાની પાસે જ છે.

આજે આખા વિશ્વમાં પણ આમજ બની રહ્યું છે. જગત બહાર સુખ શોધે છે, પણ અન્તરમાં તો કદી તલાસ કરતું જ નથી. સાચું સુખ મેળવવું હોય તો બાહ્ય પદાર્થોમાંથી મન વાળવું જોઈએ, ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવો જોઈએ. જીવનમંથન કરવું જોઈએ, ચિત્ત સ્થિર બનાવવું જોઈએ, અને મનના વધતા વેગને અટકાવવા આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ, આ રીતે સાધના કરશું તો જ આપણે સાચું સુખ મેળવી શકીશું.

આજનો ચેપી રોગ

આત્મિક સુખને પૂર્ણ રીતે નહીં સમજનાર જાપાનીસોએ પણ ઇન્દ્રિયજય માટે અનેક પ્રયોગો કર્યા છે. જાપાનના ટોકીયો શહેરના ત્રણ દરવાજા પર ત્રણ મહાકાય વાંદરાનાં પૂતળાં મૂક્યાં છે, અને એ ત્રણે પૂતળાં ઇન્દ્રિયજયનો બોધપાઠ આપે છે. એક વાંદરાએ આંખ બંધ કરી છે, આંખ બંધ કરીને એ એમ કહેવા માંગે છે કે-સારી વસ્તુઓ જોજો અને ખરાબ વસ્તુઓ જોવાનો પ્રસંગ આવે તો મારી જેમ આંખ બંધ કરજો. બીજા વાંદરાએ પોતાના કાન બંધ કર્યાં છે, એ એમ ચેતવે છે કે-સારી વાત સાંભળવાનો પ્રસંગ આવે તો સાંભળજો અને ખરાબ વાત સાંભળવાની વેળા આવે તો મારી જેમ કાન મંધ કરજો. ત્રીજા વાંદરાએ પોતાનું મોઢું બંધ કર્યું છે, એ એમ સૂચવે છે કે-સારું બોલવું અને ખરાબ બોલવાનો પ્રસંગ આવે કે નિન્દા કરવાની વેળા આવે તો મારી જેમ મોં બંધ કરી મૌન સેવવું. આ રીતે બાહ્ય આ ત્રણ ઇન્દ્રિયો

પર વિજય મેળવનાર પણ સુખ મેળવે છે. તો સંપૂર્ણરીતે ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ આવી જાય તો સાચું સુખ મળે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

પણ આજે લોકોને જીવંત ઈન્દ્રિય ઉપર કાબૂ નથી. નિન્દા કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. આજે એકતું વાટે, આવતી કાલે બીજાતું વાટે, પરમ દિવસે ત્રીજાતું વાટે. આમ વાટ વાટ ને વાટ, બસ વાટવાની જ ટેવ પડી છે ! પણ કોઈના સદ્ગુણ ગાવા કે પ્રશંસા કરવી-એની તો ટેવ જ નથી-પણ યાદ રાખજો કે નિન્દા એ બહુ જ ખૂરી ચીજ છે. નિન્દા એ આજનો એક જાતનો માનસિક રોગ છે. માણસ જેમ નિન્દા કરતો જાય તેમ એ રોગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય. ખરજવું થયું હોય છે ને વારંવાર ચળ આવે છે, ને માણસ જેમ જેમ ખણતો જાય છે તેમ તેમ ચળ ઘટવાને બદલે વધતી જાય છે. તેવી જ રીતે નિન્દાને માટે પણ કહી શકાય. ખૂજલીવાળો ઘણું ખણીને અંતે વિકૃત બને છે, તેમ નિન્દક પણ પારકી નિન્દા કરી ચોતાના જીવનને વિકૃત બનાવે છે. ખુજલી થઈ હોય ત્યારે નાના છોકરાઓને હાથે લુગડાં ખાંધો છો ને ? તેમ હવે નિન્દકના મોઢે પણ કપડાંના પાટા ખાંધવાની જરૂર છે, કારણ કે નિન્દકો પણ ખાળકની જેમ અજ્ઞાન છે. નિન્દકો નિન્દા કરીને સુખ મેળવતા નથી, પણ સુખ ખોઈ રહ્યા છે. માટે સુખના શોધકોએ વાચ્યા આદિ ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ-વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

તમે જોઈ ગયા કે, ઈન્દ્રિયો પર સંયમ ને બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ, આ બે વસ્તુઓદ્વારા સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

એમાં પણ ત્યાગથી જે જીવન-તૃપ્તિ થાય છે તે અલૌકિક છે, એ માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવનું જીવન આપણને દર્શાવે છે. તે જ રીતે શ્રી રામચંદ્રજીનો જીવનપ્રસંગ આદર્શ રૂપ છે. ભવ્ય છતાં કરુણ છે ! ન્યારે ત્યાગનો આ પ્રસંગ સાંભળતાં આપણાં હૈયા ભરાઈ જાય છે ને નયન આંસુથી છલકાઈ જાય છે પણ, આમાંથી તો આપણે પ્રેરણા લેવાની છે, આ પ્રસંગ આપણને એ જ સૂચવે છે કે આશા-અભિલાષાને કચડીને પણ જે ત્યાગ કરે છે, તે ઉચ્ચ આદર્શના શિખરે પહોંચે છે. જો આશા કે અભિલાષા વિના જ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરાય, તો તો પછી પૂછવું જ શું ?

આ પ્રસંગ ગંભીર રીતે વિચારજો, સુખ રાજ્યમાં હતું કે વનમાં ! લોગમાં હતું કે ત્યાગમાં ? સિંહાસનમાં હતું કે હૈયામાં ? હૈયામાં આનંદ ન હોત તો રામનું તે જ પળે હૃદય બન્ધ પડી જાત, પણ એવું કાંઈ ન થયું. પણ ઉલ્ટો, સાપ કાંચળી ઉતારીને આદ્યો જાય તેમ રાજ્યમોહ છોડી એ વનમાં ચાલતા થયા. કારણ કે એ જાણતા હતા કે ત્યાગ જો હૈયામાં હશે તો જીવન સદા સુખથી છલોછલ ભરેલું જ રહેશે. માટે કહું છું કે ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવવાથી આત્મા શાન્ત બને છે, ને ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિર્લેપ બને છે—આ જ અજોડ સાધનોના પ્રતાપે આત્મા, આત્મામાં જ સુખનો ખજાનો જીએ છે. આજનો ઢોઢ કલાકના પ્રવચનમાં સાચા સુખની શોધનાં જે સાધનો બતાવ્યાં છે, તેને અપનાવે તેને માટે આ ભવ સફલ બને છે. સૌ આ રીતે સાચા સુખના લોકતા બને અને જીવનના સર્વોત્તમ શિખરે પહોંચી એવી શુભેચ્છા.

પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ

પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ એ એવો ગુણ છે કે એ જેની પ્રકૃતિમાં વણાયેા હોય તેને જેમ શાંતિ આપે છે, તેમ તેના સમાગમમાં આવનારને પણ શાંતિ આપનાર બને છે. આ ગુણ આખા સંસારને સુખમય બનાવનાર છે, મધુરી હવા ફેલાવનાર છે, અને મિથ્યા બંધાઈ ગયેલી દ્રઢ માન્યતાને કેવી રીતે ગાળવી તેનો ઉકેલ કરનાર પણ આ પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ નામનો જ ગુણ છે.

સામા માણસની કાંઈક ભૂલને લીધે, તેને જોતાં તમને અણગમો ઉત્પન્ન થાય, છતાં તમે તેને તક આપો, જેમ તમને હેયું, લાગણી, ભાવના છે, તેમ તેને પણ તે બધું છે. કદાચ તેણે ભૂલથી અગર સંસારના સંયોગોની વિષમતાને લીધે કંઈક ખરાબ કાર્ય કર્યું હોય તો પણ તમે તેને એકવાર જરૂર સમા આપો.

જેમ સાગરની અંદર ભરતી-ઝોટ આવે છે, તેમ માનવીની ભાવનાઓમાં પણ ભરતી-ઝોટ આવે છે. જેમ તમે પોતે કાંઈક ભૂલ કરી હોય અને તમને પશ્ચાત્તાપ થાય અને પછી

એમ થાય કે મને આ તકે માફી આપે અને સજા ન કરે
તો સારું. તેમ સામા માણસ પણ પશ્ચાત્તાપ કરીને તમારી
પાસેથી માફી ઇચ્છે છે, નહિ કે સજા !

માનવીની મહાન ક્ષતિ જો હોય તો તે આ છે: મનુષ્ય
જેટલો પોતાનો ગુનો, પોતે કરેલી ભૂલ, છૂપાવવાને ઇચ્છે છે,
તે કરતાં સામા માનવીનો ગુનો, તેણે કરેલી ભૂલ, પ્રગટ કરવામાં
અનેક ગુણો આતુર હોય છે, પણ ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરશે
તો માલુમ પડશે કે જેમ તમારું હૈયું ક્ષમા માટે ઝંખે છે;
તેમ સામા માણસને પણ તમારા જેવી જ ઝંખના રહે છે.
એની આર્દ્ર આંખો પણ ક્ષમાની ભીખ માંગતી હોય છે.
જેનામાં સામા માણસના હૈયાને, દિલને પારખવાની શક્તિ
નથી તે માનવી નથી. માનવજીવન જીવવાને પણ લાયક નથી !
તેમ તમે પણ કોઈના સંજોગોનો વિચાર ન કરી શકતા હો,
સામાની લાગણીની કદર ન કરી બાણતા હો તો તમે પણ
દાનવોની કેાટિમાં જ ગણાઓ.

ઇતિહાસનું અવલોકન કરશે તો એવા અનેક દાખલાઓ
મળશે. જે ઘણી ભયંકર ભૂલો કરવા છતાં કોઇક સુંદર તક મળતા
સુધરી ગયા, ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી ગયા, આ વાત ધ્યાનમાં
રાખી તમે વર્તનમાં સામા માટે એવી ભાવના કેળવો કે, આજે
એ ભલે ખૂંચે હોય પણ કાલે મારા સહવાસથી જરૂર સુધરશે
અને તે માટે તમે તમારા હૃદયના દરવાજા ખોલી તેની વાત
સંભળો, તેને માટે તમારા હૈયામાં જે ગાંઠ બંધાઈ ગઈ હોય
તેને દૂર કરો, અને તેને જાતે જ સુધરવાની તક આપો, તેને
અનુતાપ કરવાનો અવસર આપો. તો તે જરૂર સુધરશે.

સામા માણસની વાત સાંભળતા તમે ભગૃત જરૂર રહેો, ચેતતા જરૂર રહેો, સાચા-ખોટાની પારખ કરતા રહેો; પણ સાંભળો તો જરૂર ! અમાવાસ્યાની ઘોર અંધારી રજનીમાં પણ તારલા હોય છે કે નહિ ? તેનું થોડું ઘણું પણ તેજ ખરું કે નહિ ? તે તારલાને ભરોસે પણ તેની સામે મીટ માંડો; તેના પાપી હૃદયમાં પણ તારલિયા જેટલું સત્વ તો જરૂર હશે ! એ કાળા હેયામાં પણ એક દિવસ ચંદ્ર જરૂર ઉગશે, પૂર્ણ કળાએ ખીલી નીકળશે, આ દષ્ટિ કેળવીને તમે તેને તક આપવાને ઉદાર બનો. તમારી ભત માટે જેવો વિચાર કરો છો, તેવો સામા માણસ માટે પણ વિચાર કરો. આપણે એમ ન માની લેવું બેઠાએ કે હું સુવર્ણમાંથી ઘડાયેલો છું અને ખીજા પિત્તળમાંથી. ખીજા બધા ખરાબ અને હું એક જ સારો છું; આવી કઢાઅહી દષ્ટિ બે તમારા જીવનમાં વ્યાપક બની ગઈ તો તમે સંસારમાં આગળ વધી શકવાના પણ નથી.

કેટલાક કહે છે કે, સગા આપના વચન ઉપર પણ વિશ્વાસ ન કરવો, વિશ્વાસથી ડગલું ભરવા લાયક આ પૃથ્વી રહી નથી. દુનિયા એવી છે કે અવસરે ખસી જાય, આ માન્યતાવાળો માનવી ચોતાના આત્માને વધારી શકતો નથી. હું એમ નથી કહેતો કે કોઈના પર તમે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મુકી દો; હું તો એટલું જ કહું છું કે ભગૃતિ પૂર્વકનો વિશ્વાસ તો તમે જરૂર રાખો. ભગૃતિ પૂર્વકના પ્રકાશની અંદર જીવનું, એ જીવનની કોઈ ચોર લહેજત છે, એની મધુરતા કોઈ અલૌકિક છે. જ્યારે પ્રેમનું વાતાવરણ વિશ્વાસની સુવાસથી મિશ્રિત બને છે. ત્યારે આપણું જીવન કોઈ અલૌકિક બની જાય છે.

આજે આપણે અવિશ્વાસને લીધે જ સત્ય ને અસત્ય, હિંસા ને અહિંસા, દેવી-સંપત્તિ ને આસુરી-સંપત્તિ, પાશવતા ને માનવતા વગેરેને પૂણું રીતે સમજી શકતા નથી. સંસારમાં પ્રકાશ પાથરી શકતા નથી અને આત્માને ઉન્નત બનાવી શકતા નથી.

અવિશ્વાસના અંધારાને લીધે જ સામા માણસના હૃદયમાં જે અવિશ્વાસનું અંધારું હોય છે તે આપણા હૃદયમાં પેસી જાય છે. પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ નામના ગુણનો સ્વભાવ પ્રકાશ છે. અને તે આવતા અંધકારને અટકાવે છે, ફેંકે છે, અવરોધ કરે છે !

પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ નામનો સદ્ગુણ એ આપણને ઉદ્દોષણ કરીને કહે છે કે, સહિષ્ણુ બનો ને સંસારમાં કંઠવા ઘૂંટડા ગળી જતા શીખો. આટલું જ નહિ પણ ઝેરના ઘડા પીતા પણ શીખો. સંસારને એ શાંતિમય, પ્રેમમય અને ભાવનામય બનાવવો હોય તો આ પ્રકૃતિ સૌમ્યત્વ નામના ગુણની સુવાસ જીવનમાં મહેકાવી દો !

જાગ, ઓ મહાવીરના સપૂત !

ઓ મહાવીરના સંતાન ! જાગ ! જિલો થઇ જા ! જરા આંખ ખોલીને જો ! તારી જ નજર સામે દીન, હીન, અનાથ ને ગરીબ માનવો અન્ન વિના ટળવળતા હોય, ત્યારે તું ત્રણ ટંક સુંદર ને સ્વાદિષ્ટ લોજન, ઠંડે કલેજે કેમ આરોગી શકે ? તારી બાજુમાં જ વસતા તારા ભાંડુઓને લાજ ઢાંકવા પૂરતું પણ વસ્ત્ર ન મળતું હોય, ત્યારે તું દયાવાત કહેવાતો, સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ બની મહાલી કેમ શકે ? તારા જ ભાઈઓ વેર-ઝેર ને દ્વેષની મહાબાળામાં સળગતા હોય, ત્યારે તું વિલાસ ને વિનોદની માદકશય્યામાં કેમ પોઠી શકે ? આ જોતાં તારું ખૂન આજે વિલાસની જડતાથી ઠંડું પડી ગયું છે, એમ તને નથી લાગતું ? તું તારા પુનિત પિતા શ્રી મહાવીરના સિદ્ધાન્તોને દ્રોહ તો નથી કરતો ને ? તારા હાથે આવું કૂર પાપ થાય, એ હું ઇચ્છતો નથી. હું ઇચ્છું છું તારા અમર વિજયને !

કારણ કે તું જૈન છે ! તારી પાસે બે પાંખો છે: અહિંસા અને સત્યની ! આ બે પાંખો કપાઈ જતાં તું જૈન મટી “ જન ” બની જઇશ ! તારી શોભા આ બે દિવ્ય પાંખોમાં જ છે. આ બે માત્રા તને શ્રેષ્ઠ બનાવનારી છે !—તને ગગનવિહારી બનાવનારી છે ! આ અહિંસા ને સત્યની પાંખોથી તું હિંસાના ભડકાથી સળગતી દુનિયા પર પરિભ્રમણ કરી શકીશ, વિશ્વને પ્રેમ ને શાન્તિનો સંદેશ પાઠવી શકીશ, શાન્તિનો દૂત બની શકીશ, માટે સાવધાન થા ! આ બે પાંખો કપાઈ ગઈ તો સમજજે કે તું પંગુ છે, લંગડો છે. તારી આ બે પ્રિય પાંખો પ્રમાદથી રખે કપાઈ જાય ! માટે જાગૃત બન ! ઝોકાં ખાવાં છોડી દે ! આમ બગાસાં ખાધે ને નિર્માલ્ય જીવન જીવે મુક્તિ નહિ મળે ! મુક્તિ મેળવનાર શ્રી મહાવીરને તું યાદ કર, એણે કેવાં મહાન શુભ કાર્યો કર્યાં હતાં ! જો—

જેણે ધૈર્યપૂર્વક નર-પિશાચનો સામનો કરી, લયભીતને નિર્ભીક બનાવી અને માનવમાં રહેલી અખૂટ શક્તિનો પરચો બતાવી મહાવીર પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું !

જેણે સાંવત્સરિક દાન દર્ધ, અઠળક સંપત્તિ વર્ષાવી અને દીન, હીન, અનાથ ને ગરીબોને યથાયોગ્ય દાન વડે સુખી બનાવી—દાનવીર પદ વિભૂષિત કર્યું હતું !

જેણે વૈભવોથી છલકાતાં રાજમન્દિરોને છોડી, પોતાના ખ્યારા પ્રિયજનોથી વિખૂટા પડી અને મહામોહનો પ્રસાજ્ય કરી—ત્યાગવીર પદ સુશોભિત કર્યું હતું !

જેણે ગિરિકન્દરાઓમાં ધ્યાનમગ્ન રહી, વાસનાઓનો નાશ કરી અને ઈન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી—શૂરવીર પદ શોભાળ્યું હતું !

જેણે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, સંયમ ને અકિંચનત્વને
 પોતાના જીવનમાં વણી, એનો જ પ્રચાર આજીવન કરી અને
 માનવતાની સોડમ મહેકાવી-ધર્મવીર પદ અલકૃત કયું હતું !
 એ જ નરવીરનો તું પુત્ર !

જેના નામથી પ્રેરણાનો દીપક પ્રગટે ! એ મહાવીરનો
 પુત્ર બની, તું આમ નિર્મલ્ય જીવન જીવે, એ તને શોભે
 ખરું ? ઉઠ ! પ્રાણવાન થા ! તારા નિર્મલ્ય જીવનમાં મહાપ્રાણ
 ફૂંક ! તારા ધ્વનિથી દિશાઓ કંપી જાય એવી જયઘોષણા કર !
 પાપના પડદા ચીરાઈ જાય એવું તેજ તારી આંખોમાં લાવ !
 હિમ્મત ને ઉત્સાહથી આગેકદમ ભર ! તારી અદ્ભુત શક્તિ-
 ઓનો પરચો જગતને બતાવ ! પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાન્તોને
 અણુનમ નિશ્ચયપૂર્વક જીવનમાં ઉતારી, એમને અમર બનાવ !
 ખાલી વાચડી વાતો ના કર. આચારણ બિહોણા ભાષણોથી કાંઈ
 વળે તેમ નથી, એવા નિર્મલ્ય ભાષણો સાંભળી-સાંભળીને
 પ્રજા ત્રાસી ગઈ છે ! માટે લાંબા-પહોળા હાથ કરવા મૂકી
 દે અને એવું આચરણ કરી બતાવ કે તારું નિર્મળ ચારિત્ર
 જોઈ હુનિયા દિગ્ગ બની જાય !

કડક શિસ્ત કેળવ ! જીવન-વિકાસમાં નડતર કરતી વાસ-
 નાઓ સામે બળવો પોકાર ! વાસનાઓનો સમૂળગો નાશ કર !
 આ તારા વિકાસના માર્ગમાં અન્તરાય કરનારને ઉખેડીને ફેંકી
 દે ! જરા પણ ગભરાઈશ નહિ ! કોઈથી અંભતો નહિ !
 કોઈની શે'માં તણાતો નહિ ! જા ! એક પળની પણ વાર ક્યાં
 વિના અહિંસા ને સત્યના સિદ્ધાન્તોને વિશ્વમાં વિકસાવવાના
 તારા આ મહા-કાર્યમાં લાગી જા.

પણ યાદ રાખજે ! નૈતિક સંયમથી કમ્મર બરાબર કસીને જ આ માર્ગે પ્રયાણ કરજે. સંયમમાં જરા પણ શિથિલતા ન પ્રવેશી જાય તે માટે પૂણું કાળજી રાખજે. વાસનાઓ તારા પર વિજય ન મેળવી જાય તે માટે ચારિત્રની મજબૂત કિલ્લેબંધી કરીને, અવિરત ભ્રમતિપૂર્વક જીવન-વિકાસના આ મહાપથે વિહરજે !

વિજળીના ઝબકારા થાય કે વિપત્તિના વટોળીયા વાય; પ્રહ્લાંડના કાન ફેડી નાખે એવા કડાકા-ભડાકા થાય કે પ્રલયના મેઘની ગર્જનાઓ થાય; તોય તારા નિશ્ચિત પંથને છોડીશ નહિ, નિશ્ચિત કરેલા ધ્યેયને પહોંચતાં પહેલાં એક ડગલું પણ માર્ગથી ખસવું એ મહાપાપ છે. એ દિવ્ય સંદેશને ભૂલતો નહિ ! વિશ્વમાં એવી કોઈ શક્તિ નથી જે તારા નિશ્ચિત ધ્યેયથી તને ચલિત કરે ! દુનિયામાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી, જે તને તારા માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે ! તારી ઉંચ તમન્ના ભેઈ, પહાડ પણ તારા માર્ગમાંથી ખસી જશે ! તારી વિરાટ શક્તિ ભેઈ સાગર પણ તને માર્ગ આપશે ! તારો દૃઢ સંકલ્પ ભેઈ, સિંહ જેવા રાજાધિરાજો પણ ચરણમાં આગોટશે ને તારા અંગરક્ષક બનશે. આ કલ્પના નથી, વાક્યપટ્ટવા કે લેખનકળા નથી; પણ કેવળ સત્ય છે, નક્કર છે, વાસ્તવિક છે ! આવું બન્યું છે, બને છે અને બનશે. માત્ર શ્રદ્ધાની જ આવશ્યકતા છે ! વિજયશ્રી આત્મશ્રદ્ધાવાન મહામાનવને જ વરે છે !

આ માર્ગમાં કાંટા પણ છે ને કીચડ પણ છે, કાંટાથી કાંટાળી ન જવાય અને કીચડમાં ખૂંચી ન જવાય તે માટે સચેત રહેજે. વિપત્તિના સમયમાં યાદ કરજે તારા આત્માની અનન્ત

વિરાટ શક્તિઓને ! તારી વીર-ગજનાથી વિપત્તિઓ કંપી ઉઠશે,
 ઇન્દ્રિયો ધ્રુજી ઉઠશે, વાસનાઓ બળીને ખાખ થશે, અન્ધકાર
 નાશ પામશે, અનન્ત પ્રકાશથી ઝળહળતો દીપક તારા પંથમાં
 પ્રકાશ પાથરશે અને પ્રકૃતિ મધુર સ્મિત કરી, તારું સુસ્વા-
 ગતમ્ કરશે !

પ્યારા અમૃતના લોકતા આત્મન્ ! અધિક તને શું કહું ?
 હવે તારું વિરાટ રૂપ વિશ્વને દેખાડ જોઈએ ! બહાલા શક્તિઓને
 ભંડાર આત્મન્ ! તારા શક્તિઓના ભંડારમાંનું એક અમ્
 રત્ન વિશ્વના યોગાનમાં મૂક જોઈએ ! પ્રિય પ્રકાશમાં વિહરન
 આત્મન્ ! તારા શાશ્વત પ્રકાશનું એક કૃપાકિરણ આ વિશ્વ પ
 ફેંક જોઈએ, વિશ્વ, તારા જ્વલન્ત પ્રકાશ માટે ઝંખી રહ્યું !
 વીરનો સપૂત આ કામ નહિ કરે તો પછી કેાણ કરશે ?

માટે આજે જ દીપાવલિના પતિત પાવન દિવસે અણનન
 નિશ્ચયપૂર્વક ભર કદમ વિજયકૃચ્ર લાણી !

પ્રેરક વચનો

અહિંસા એ સુંદર સરિતા છે, અનેક તૃપિત હેયાં એના
જળથી તરસ છીપાવે છે. અહિંસા એ સેતુ છે, કે જે બે
પેટાં દ્રેષી હેયાંએને જોડે છે. અહિંસા એ ગુલાબનું ફૂલ
જે પોતાની માદક સૌરભથી જગતને પ્રકુલિત કરે છે.
અહિંસા એ વસન્તની કાચલ છે, જે પોતાના મધુર સંગીતથી
હિંસાના ત્રાસથી ત્રસિત દિલડાંએને પ્રમુદિત કરે છે. અહિંસા
જે વિશ્વશાન્તિનો અમેઘ ઉપાય છે. અહિંસા વિના વિશ્વમાં
શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો બીજો એકે ઉપાય નથી જ.
હિંસાની અમરચન્દ્રિકા જ વિશ્વ પર અમૃત વર્ષાવશે !

હિંસાના પાપે જ એક માનવી બીજા માનવીને જળોની
મ ચૂંસી રહ્યો છે. હિંસાની લાવનાએ જ એક રાષ્ટ્ર બીજા
રાષ્ટ્રને કચડી રહ્યું છે. હિંસક માનસે જ વિશ્વમાં અત્યાચારની
હાળી સળગાવી છે. હિંસાના સામ્રાજ્યોએ માનવીને પીડિત,
વ્યથિત અને દલિત બનાવ્યો છે. હિંસક ધર્મો નિર્દોષ પશુ-
ઓના લોગ લઈ રહ્યા છે, માટે આચારમાં અહિંસા કેળવો.
તમનાં નામે હોંમાતાં પશુઓનું રક્ષણ કરો. જાતિવાદના નામે
ધિક્કારતા દલિત વર્ગનો ઉદ્ધાર કરો. અહિંસા એ અમૃત છે.
એનું તમે પાન જરૂર કરો ! તમે અમર બનશો. બીજાઓને
એનું પાન કરાવો તો દુખિયારી દુનિયા પર સુખની ગુલાબી
હવાનો સ્વાર થશે !

વીરના સપૂત ! તું મરવા નથી જન્મ્યો. પણ અમર બનવા માટે સન્ન થો છે. અમર બનવા માટે તારા જીવનનો ઉમદા હિસાબ દુનિયાને આપતો જા. દાનવતાનું તાંડવ નૃત્ય કરતા જગતને માનવતામાં વિશ્રાન્તિ પમાડતો જા. માનવીના કાળ-મીઠા હૈયા પર દિવ્ય પ્રેમ અને વિશ્વવાત્સલ્યનાં છાંટણાં છાંટતો જા. માનવીનું ભાવી ઉજ્જવળ થાય એ માટે તારા જીવનનો શુભ પ્રકાશ ધરા પર પાથરતો જા. અવિશ્વાસુ વિશ્વના હૃદયમાં, સ્થાયી વિશ્વાસની સૌરભ મહેકાવતો જા. સ્વાર્થની પરાધીનતામાં જકડાયેલા માનવીને પરમાર્થની વાસ્તવિક આઝાદી અપાવતો જા. જીવનને, અમર બનાવવાનો આ જ અમોઘ અને અજોડ ઉપાય છે !

×

×

×

મારા અનન્તના પ્રવાસી મિત્રો ! તમે શાન્તિ અને ગંભીરતાથી વિચાર કરો. તમે બહારથી સુંદર અને ભલા દેખાવાનો પ્રયત્ન કરો છો. પણ અંદર તમારું મન બેડોલ ને ખૂરું હશે, તો બહારનો કૃત્રિમ દેખાવ શું કામ લાગવાનો છે ? જગતને કદાચ છેતરી શકશો, જગતની આંખમાં ધૂળ નાખી શકશો; પણ સદા જગત રહેતા તમારા જીવન-સાથી આત્મ-દેવને કેમ કરી છેતરી શકશો ? એની આંખમાં ધૂળ કેવી રીતે નાખશો ? બોલો, મારા મિત્રો ! બોલો ! આત્મદેવ આગળ તો તમે નગ્ન થઈ જવાના છો ! તે વખતે તમારી આંખમાં ધૂળ પડશે તેનું શું ?

અન્દ્રમલસાગર

વીર બનો !

વીર થજો ઓ મારા પુત્રો !

વીર થજો નરવીર થજો.

ધીર થઈને ઘેર્યું ધરીને,

અમર પંથના પથિક થજો. ૧

કોઈ કદી જો તુમ માર્ગમાં,

કંટક લાવીને નાખે;

તો પણ મદો કદી ન ડરતા,

એ કંટક પુખ્તો થાશે. ૨

હર્ષ-શોક કે સુખ-દુઃખ કેરાં,

વાદળ જીવનમાં આવે;

મસ્તી ભયું એક હાસ્ય કરે તો,

એ સંઘળાં મૃત્યુ પામે. ૩

રહો નિરંતર અડોલ નિશ્ચલ,

શ્રદ્ધા મનમાં સૌ લાવો;

આત્માનો પડકાર જીવીને,

મુક્તિ મન્દિરમાં આવો. ૪

—ચિત્રલાલ

મૈત્રી

મૈત્રી ભાવનું પવિત્ર ઝરણું, મુજ હેયામાં વહ્યા કરે;
શુભ થાઓ આ સકળ વિશ્વનું, એવી ભાવના નિત્ય રહે. ૧

પ્રમોદ

ગુણથી ભરેલા ગુણી-જન દેખી, હેયું મારું નૃત્ય કરે;
એ સંતોના ચરણ કમલમાં, મુજ જીવનનું અર્ધ્ય રહે. ૨

કારુણ્ય

દીન, કૂર ને ધર્મ વિહોણા, દેખી દિલમાં દર્દ રહે;
કરુણા ભીની આંખોમાંથી, અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે. ૩

માધ્યસ્થ

માર્ગ ભૂલેલા જીવન-પથિકને, માર્ગ ચિંધવા જલો રહું;
કરે ઉપેક્ષા એ માર્ગની, તોયે સમતા ચિત્ત ધરું. ૪

ઉપસંહાર

મૈત્ર્યાદિ આ ચાર ભાવના, હેયે ચન્દ્રપ્રભ લાવે;
વેર-ઝેરના પાપ તજીને, મંગળ ગીતો એ ગાવે. ૫

—ચિત્રભાનુ

ચિત્રભાનુ સંપાદિત ગ્રંથો

વીતરાગ સ્તોત્ર ૩-૦-૦

ભારતની વિરલ વિભૂતિ ભેટ

સુધાસ્યન્દિની ભેટ
[આવૃત્તિ ત્રીજી]

હવે તો જાગો ! ભેટ

સૌરભ ૧-૧૨-૦

સમયનો સંદેશ ૦-૬-૦
[આવૃત્તિ બીજી]

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

શાહ બાલુભાઈ રૂગનાથ

અંબાજીનો વડ—ભાવનગર

પ રિ ચ ય

જૈન મુનિ શ્રી ચંદ્રપ્રભ-
સાગરજીને। મને અણુધાર્યો
પરિચય થયો। એમને પહેલીવાર
સાંભળતાં તેમના તરફ મને
સ્વાભાવિક આકર્ષણ થયું. તેમના
વ્યાખ્યાનમાં ઊંડું ચિન્તન, સ્પષ્ટ
નિર્મળદષ્ટિ, વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ
વિષે સમાનતા અને ભાવનાનું
પ્રાપ્ત્ય અનુભવ ગોચર થતાં
હતાં. તેમનું વક્તૃત્વ પણ મોહક
હતું.

મારા મન ઉપર એક
એવી છાપ પડી છે કે આ મુનિશ્રી
પાસે જીવનની એક સમગ્ર અને
સમન્વય સાધતી દષ્ટિ છે; જગ-
તના, દેશના, માનવસમાજના
વર્તમાન પ્રશ્નો વિષે તેમની પાસે
સ્પષ્ટ માહિતી છે. અને એ
પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે આવશ્યક એવી
નિર્મળ પ્રજ્ઞા પણ તેઓ ધરાવે
છે. કોઈ સંકુચિત વાડામાં અટ-
વાઈ ગયા સિવાય જીવનને સર્વ-
ગ્રાહી રીતે અવલોકવા માટેની
તેમની તત્પરતા ખરેખર પ્રશંસ-
નીય છે.

અળવંતરાય મહેતા

(ભારત સંસદ-સભ્ય)

ભાવનગર